

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури
та методики навчання

**МОТИВИ ЛІРИКИ Є. МАЛАНЮКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ
ВИВЧЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Магістерська робота

зі спеціальності 014 Середня освіта

(Українська мова і література)

студентки 61-2 У групи

Навчально-наукового інституту

філології та історії

Топчій Єлизавети Олександрівни

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук,

старший викладач

Клейменова Тетяна В'ячеславівна

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ.....	8
1.1. Сутність понять «лірика», «ліричний твір», «мотив» у літературознавстві.....	8
1.2. Особливості творчої манери Є. Маланюка-поета.....	20
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ МОТИВИ ЛІРИКИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА.....	30
2.1. Тема України й історіософські мотиви в поезії Є. Маланюка.....	30
2.2. Мотив ролі митця і мистецтва в суспільстві у віршах поета.....	39
2.3. Мотиви релігіософської та інтимної лірики митця.....	45
Висновки до розділу 2.....	54
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	57
3.1. Аналіз шкільних програм і підручників в аспекті досліджуваної проблеми.....	57
3.2. Специфіка вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старшій школі.....	67
3.3. Методичні рекомендації до вивчення лірики Є. Маланюка на уроках української літератури в 11 класі.....	80
Висновки до розділу 3.....	88
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Євген Маланюк – один із поетів еміграційної літератури і найяскравіших українських митців ХХ ст., представник «празької школи», борець за незалежність України. Його творчість, присвячена Україні, звеличенню її героїчного минулого, й просякнута вірою в її державний суверенітет, за радянських часів була під суворою забороною. Воїн УПА, він після поразки визвольних змагань опинився в еміграції, гостро переживав свою відірваність від України і її бездержавність. За довгі мандри й поневіряння поета називають українським Одиссеєм, але, на відміну від героя античності, до своєї Батьківщини він так і не повернувся. Лише після здобуття нашою державою незалежності творча спадщина Є. Маланюка стала доступною широкому колу читачів.

Поезії Є. Маланюка притаманні історіософські, екзистенційні, автобіографічні, патріотичні й інші мотиви, вольові імперативи, філософічність, обстоювання будівничих чинників у суспільстві й мистецтві, заклики до збройної і духовної боротьби за Україну.

Лірику Є. Маланюка та специфіку її вивчення в школі досліджували А. Берковська, Ю. Войчишин, С. Дем'яненко, М. Ільницький, Ю. Ковалів, Г. Клочек, Л. Куценко, О. Нахлік, В. Неборак, М. Неврлий, О. Прохоренко, Т. Салига, Г. Сивокінь, В. Шапіро та ін., які визначили її стильові особливості, проблематику, розглянули постать автора на тлі доби тощо. Перша монографія про Є. Маланюка «"Ярий крик і біль тужавий": поетична особистість Є. Маланюка» (К., 1993) належить Ю. Войчишин. Багато праць присвячені загальним питанням його творчості. Зокрема, М. Ільницький інтерпретував творчість Є. Маланюка «на історичному тлі поразки українських Визвольних змагань 1918–1920 рр. і в контексті української еміграції ХХ ст.» [21, с. 61], А. Берковська дослідила образ України (Еллади) в ліриці поета [2], О. Прохоренко в дисертаційному дослідженні типологічно співставила творчість Є. Маланюка і «празької школи» українських поетів

[64, с. 6], М. Ткачук аналізував художній світ лірики поета, історіософські мотиви у його творах [78, с. 79], С. Дем'яненко подала методичні розробки конспектів уроків із вивчення творчості митця в школі [16]. Проте мотиви його лірики потребують детальнішого системного розгляду, а особливості вивчення поезії Є. Маланюка в закладах загальної середньої освіти – ще один важливий аспект дослідження, зважаючи на роль патріотичної лірики в сучасних умовах виховання національної свідомості й патріотизму молоді й відсутність ґрунтовного розкриття цього аспекту в контексті сучасних методичних підходів.

Відсутність комплексної системної праці, у якій було б ґрунтовно розкрито мотиви лірики Є. Маланюка й особливості її вивчення в сучасній школі й визначила актуальність теми дослідження.

Мета магістерської роботи – розкрити мотиви лірики Є. Маланюка й особливості її вивчення в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети було передбачено виконання таких **завдань**:

1. розкрити сутність понять «лірика», «ліричний твір», «мотив» у літературознавстві;
2. визначити особливості творчої манери Є. Маланюка-поета;
3. розглянути основні мотиви лірики Є. Маланюка;
4. проаналізувати шкільні програми й підручники в аспекті досліджуваної проблеми;
5. з'ясувати специфіку вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старшій школі;
6. розробити методичні рекомендації до вивчення лірики Є. Маланюка на уроках української літератури в 11 класі.

Об'єктом дослідження є лірика Є. Маланюка й освітній процес з української літератури в закладах загальної середньої освіти.

Предметом магістерської роботи є мотиви лірики Є. Маланюка й особливості вивчення його поезій в закладах загальної середньої освіти.

У роботі на різних етапах були використані такі **методи дослідження**:

1. *літературознавчі*: описовий (з метою аналізу наукової літератури з теми дослідження); культурно-історичний (для виявлення умов, у яких формувалася постать поета, його світосприймання, втілене в поетичних рядках); біографічний (для з'ясування джерел мотивів й образів), герменевтичний (для інтерпретації поетичних текстів).

2. *загальнонаукові*: аналіз літературознавчих, методичних праць, навчальних програм, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з української літератури, сайтів із досліджуваної проблеми; узагальнення матеріалу; метод теоретичного моделювання (для визначення предмета, об'єкта дослідження).

Теоретико-методологічною основою дослідження є теоретико-літературні праці П. Білоуса, В. Будного, О. Галича, М. Ільницького, Ю. Коваліва, В. Теремка, А. Ткаченка, Н. Ференц та ін., у яких подані визначення та ознаки ключових понять магістерської роботи; теоретико-літературні та історико-літературні праці таких дослідників лірики Є. Маланюка, як: А. Берковська, Ю. Войчишин, М. Ільницький, Ю. Ковалів, Г. Клочек, Л. Куценко, О. Нахлік, В. Неборак, М. Неврлий, О. Прохоренко, Т. Салига, Г. Сивокінь, В. Шапіро та ін., результати досліджень у галузі літературної освіти в школі (праці Н. Волошиної, О. Ісаєвої, Л. Мірошніченко, О. Слоньовської, Є. Пасічника та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів. У магістерській роботі узагальнено й доповнено відомості про творчу манеру й мотиви лірики Є. Маланюка; здійснено аналіз проблеми вивчення його поетичної творчості; розроблено власні методичні рекомендації до вивчення лірики Є. Маланюка в 11-му класі закладу загальної середньої освіти.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її наукові результати важливі для комплексного вивчення особливостей української еміграційної лірики ХХ ст., зокрема творчості Є. Маланюка.

Практичне значення дослідження. Матеріали роботи можуть використовуватися під час читання нормативних історико-літературних курсів і спецкурсів з історії української літератури для студентів педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література), у процесі написання курсових і випускних кваліфікаційних робіт. Сформульовані положення, висновки дослідження та розроблені методичні рекомендації можуть бути використані вчителями-практиками.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки магістерської роботи викладалися та обговорювалися на *XII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції молодих учених і студентів (7-8 грудня 2022 р., м. Глухів)*, V Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю (16–17 лютого 2023 р., м. Глухів), XIV Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм» (21 квітня 2023 р., м. Полтава), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (11–12 травня 2023 року, м. Умань), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання – 2023», присвяченій 95-річчю від дня народження академіка Ф. С. Арвата (17 травня 2023 р., м. Ніжин), 11th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students «THE 21ST CENTURY CHALLENGES IN EDUCATION AND SCIENCE» (April 20-21, 2023).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в публікаціях:

1. Топчій Е. О. Мотив ролі митця і мистецтва в суспільстві у поезії Є. Маланюка. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* / За заг. ред. А. С. Полякової. Глухів, 2022. С. 311–312.

2. Топчій Е. О. Тема України в історіософській поезії Є. Маланюка. *Мова й література у проєкції різних наукових парадигм*: матеріали XIV Всеукр. студ.-викл. наук.-практ. конф. (21 квітня 2023 р., м. Полтава) / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Полтава, 2023. С. 123–128.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 117 сторінок, із них основного тексту – 92 сторінки.

У першому розділі «Теоретичні основи досліджуваної проблеми» охарактеризовано термінологічну базу дослідження, визначено сутність понять «лірика», «ліричний твір», «мотив» у літературознавстві, досліджено особливості творчої манери Є. Маланюка-лірика.

У другому розділі «Основні мотиви лірики Є. Маланюка» проаналізовано ліричні твори митця, у яких розкрито провідні мотиви його лірики: історіософські мотиви, любові до України і ностальгії за нею, ролі митця і мистецтва в суспільстві, осуд тоталітарної системи, мотиви інтимної лірики та ін.

У третьому розділі «Особливості вивчення лірики Євгена Маланюка в закладах загальної середньої освіти» проаналізовано чинні шкільні програми, підручники з української літератури в аспекті досліджуваної проблеми, з'ясовано специфіку вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старшій школі, подано методичні рекомендації щодо вивчення лірики Є. Маланюка в 11 класах закладів загальної середньої освіти.

У висновках узагальнено результати дослідження.

У списку використаних джерел наявно 97 позицій використаної літератури.

У додатках подано розроблені плани-конспекти уроків української літератури для 11 класу із вивчення життя і творчості Є. Маланюка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1. Сутність понять «лірика», «ліричний твір», «мотив» у літературознавстві

Оскільки тема нашого дослідження пов'язана з ліричними творами, їх мотивами, необхідно розглянути ці ключові поняття.

Лірика – це рід літератури, що відображає суб'єктивне бачення світу поетом, емоційне й особисте переживання об'єктивної реальності.

У «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В. І. Теремка зазначено, що слово «лірика» походить від грецького «*λυρικός*» (лірний, твір, що виконується під акомпанемент ліри), і цей термін належить до одного з трьох родів художньої літератури, поряд з епосом і драмою, «в якому у формі естетизованих переживань осмислюється сутність людського буття, витворюється нова духовна дійсність, розбудована за законами краси. <...> Терміном «лірика» позначають також певний віршовий твір або сукупність творів, що відповідають певним естетичним критеріям» [43, с. 403].

У літературознавчій енциклопедії (автор-укладач Ю. Ковалів) термін «лірика» розглядається подібно до наведеного вище, але з акцентом на специфічні ознаки: «рід художньої літератури, в якому через естетичне переживання осягається сутність людського буття, витворюється нова, інша дійсність, структурована за законами краси, якій властива музичність, ритмічність, метричність» [40, с. 559].

Дещо доповнює риси лірики П. Білоус у своєму лекційному курсі «Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості»: «Лірика – рід художньої літератури, який виражає внутрішнє життя людини (переживання, враженій, емоції, роздуми), є суб'єктивним

відображенням почуттів ліричного "я"; лірика не має сюжетності, оповідального начала та образів персонажів» [5].

У підручнику «Теорія літератури» О. Галича та ін. конкретизовано, що лірика – це «один із трьох основних літературних родів, у якому навколишня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя чи автора» [13, с. 284]. Подібні визначення знаходимо і в інших посібниках, зокрема, А. Білої, Б. Бадрак «Основи літературознавства» (Донецьк, 2010): «Лірика (від грец. λύξα – струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого стародавні греки співали пісні) – один із трьох основних літературних родів, у якому навколишня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя» [3, с. 80].

Із наведених визначень можемо підсумувати, що лірика – один із трьох родів літератури, у якому дійсність відтворена за законами краси. Лірика є виражальним родом літератури, художнім утіленням думок, душевного стану, переживань і настроїв особи, яка у творі виразно не окреслена. Усе, що хвилює чи засмучує поета, стає предметом ліричного переживання.

Оскільки лірика відтворює внутрішнє життя людини, «вона неминуче має справу з фантазією, уявою, з відчутими з допомогою інтуїції, але відсутніми в об'єктивному світі формами, зі сновидіннями та проявами несвідомого» [52, с. 262].

Лірика виникла з первісної пісні-танку, походить із емоційних вигуків хору як відгуків на заспів корифея. Спочатку ліричними вважалися будь-які пісні з інструментальним супроводом. Пізніше простежується протиставлення лірики епосу, де оспівувалась історія пращурів, подвиги богів і героїв. Ліричною стали називати пісню, присвячену не суспільним, а особистим почуттям людини, любові, дружбі, зраді, розчаруванням і відкриттям.

Як літературний рід лірика сформувалася в Стародавній Греції, а розвитку здобула в Стародавньому Римі.

З народних пісень розвинулась українська лірика. Пісні легендарної Марусі Чурай належать до золотого фонду української лірики. Відомі поети давньої української літератури – Г. Сковорода, Л. Баранович, К. Зіновіїв, І. Величковський та ін., у ХІХ ст. у ліричних жанрах творили М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Старицький, Б. Грінченко, П. Грабовський, І. Франко та ін., на межі ХІХ – ХХ ст. – Леся Українка, В. Самійленко, О. Маковей та ін. Вагомий внесок у розвиток української лірики ХХ ст. зробили П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, В. Сосюра, шістдесятники В. Симоненко, Л. Костенко, І. Драч, Б. Олійник та ін.

Ліричні твори – це переважно твори, що мають віршовану форму.

Характерною особливістю ліричного твору є стислість. Найпоширенішою формою лірики є монолог, рідше – діалог. Основний спосіб вираження – роздум. У ліричних творах часто є опис. В окремих ліричних творах трапляються епічні елементи (розповіді про події); часом є і драматичний елемент (діалог).

Ліричні твори дуже близькі до музики. Вони не мають розгорнутого сюжету. У деяких ліричних творах ліричні герої конфліктують із середовищем, тож окремі із цих творів позначені драматизмом. Є також «рольова лірика», у якій письменник виступає в ролі тієї чи іншої особи.

Часто в ліричному творі зовнішні події є на другому плані або зовсім зникають. Увага поета зосереджується на почуттях і переживаннях. Якщо в епосі, а також у драмі об'єктами зображення є різні аспекти людського буття, а позиція автора проглядається в порушених проблемах, у системі образів тощо, то в ліриці авторське начало виступає доволі відкрито за допомогою різних засобів виразності, концентрованих образів, інтимної атмосфери й емоційного стану, тобто ліризму. «Для лірики особливо важить той факт, що в її сприйнятті повинен брати участь читач, який розуміє прочитане і співпереживає йому» [13, с. 285].

Варто зазначити, що людина постає в ліриці не лише як автор, як об'єкт зображення, а й як його суб'єкт. Адже лірика зосереджена на

внутрішньому стані людини, її переживаннях. Для лірики характерне відверте емоційне ставлення автора до висловленого, поетична простота думки й почуття.

У ліричному творі розповідається від імені ліричного «Я», тобто від ліричного героя. «Це своєрідна уявна особа, настрої, думки й переживання якої передано у творі» [13, с. 286]. Проте не варто прирівнювати ліричного героя твору до його автора, хоча він і може мати його почуття, духовні цінності, відбивати світогляд тощо. Пам'ятаємо, що ліричний герой є умовною дійовою особою.

У ліриці слово відзначається особливим смисловим навантаженням, значення його є ширшим за безпосередній прямий смисл. Тому в ліричних творах часто вживається умовно-поетична лексика, слова-символи, які мають постійне значення. Як уже зазначалося, ліричні твори часто існують саме у віршованій формі, тому в них багато важить інтонаційна, синтаксична й ритмічна мовна організація. Неможливо зрозуміти смисл поезії, перейнятися її емоційним пафосом без ритмічно правильного й інтонаційного її прочитання.

Відомий літературознавець А. Ткаченко з метою поетапного осягнення лірики пропонує таку послідовність: 1. Рід – лірика. 2. Вид: а) віршована, або ж поезія; б) драматизована, або рольова; в) прозова (мініатюри та більші форми). 3. Жанр (пісня, ода, елегія, епіграма тощо) [77].

Кожен із цих складників може мати інші різновиди, приміром: 1. Рід – лірика; різновиди роду: а) з погляду виражального (автопсихологічна / рольова; медитативна / сугестивна); б) з погляду тематики (пейзажна / урбаністична; інтимна / соціальна; міфопоетична / культуральна та ін.); в) з погляду тональності (мінорна / мажорна; героїчна / комічна; драматична / ідилічна та ін.) [77, с. 134-139].

Розглянемо ліричні жанри.

Ода є ліричним твором, у якому уславляються боги, видатні люди, значущі суспільні події та величні природні явища. В античну епоху одою

вважалася будь-яка хорова пісня. Жанр оди в українській літературі було сформовано на початку ХІХ століття (*І. Котляревський «Пісня на новий 1805 год пану нашому і князю Олексію Борисовичу Куракіну»*).

Пеан – це гімн на честь бога Поезії і Сонця, захисника від лиха Аполлона, який сформувався як жанр у Спарті VII ст. до н. е. З часом пеанами вважалися пісні-молитви, пісні-подяки на честь інших богів. Відомі автори пеанів – це Алкман, Вакхлід, Піндар та ін.

Гімн є урочистою піснею на честь визначних подій або героїв. У Київській Русі гімни створювали на честь князів. У середні віки склали популярні релігійні гімни. У Стародавній Греції гімни були сюжетні. В українській літературі гімн як жанр вперше представлено творами П. Куліша («Гімн єдиному цареві», «Гімн єдиній цариці») [13, с. 296].

Для українців «Заповіт» Т. Шевченка є національним гімном, а в незалежній Україні Державним гімном є «Ще не вмерла України» на слова П. Чубинського, музика М. Вербицького.

Канцона відомий як ліричний жанр доби Середньовіччя трубадурів Провансу, який присвячувався коханням. Канцона характеризувалася строфічною будовою, наскрізним римуванням. Остання строфа, найкоротша, була присвячена дамі серця. Канцони в Україні відомі завдяки перекладам І. Франка та М. Бажана.

Пісні релігійного змісту мали назву «*псалми*». Вони набули популярності в добу Бароко. В Україні відомі псалми Тараса Шевченка («Давидові псалми»).

Мадригали – невеличкі твори на 2–12 рядків, що склалися на тему кохання. Вони писалися у формі звертання, відзначалися дотепністю, містили багато компліментів особі, до якої звертався ліричний герой. Українські мадригали писали Климентій Зиновійв, Олена Пчілка, І. Франко, Леся Українка, Олександр Олесь та ін.

Дифірамб є урочистою хоровою піснею, що присвячена богові Діонісу, а пізніше й іншим богам і героям. Дифірамб має урочистий пафос і є

близьким до оди й гімну та супроводжувався танцями. Наприкінці IV ст. до н. е. дифірамб зникнув як літературний жанр.

Альба – це жанр куртуазної лірики періоду XI–XII ст. Це пісня, що будувалася у діалогічній чи монологічній формі, у якій зображувалася ситуація розлучення закоханих на світанку. Основні герої альби – це дама, рицар, ревнивий чоловік, товариш-вартовий рицаря. Відомими творцями альб є Укдела Баккаларія, Бертран де Борн.

Рубаї відомі як жанр медитативної лірики, який перейняли з усної народної творчості таджиків і персів. Розквіт рубаї відбувся у XI столітті. Рубаї склалися з чотирьох рядків, із яких перший, другий і четвертий обов'язково римувався.

У давньогрецькій ліриці були поширені *епіталами* – пісні, що склалися на честь молодого подружжя, які сформувалися в VIII–VI ст. до н. е. Її виконання було обов'язковим у процесі шлюбної церемонії, яка була у формі побажання. Цей жанр, зокрема, простежувався у творчості М. Рильського.

Серенада – пісня про любов, виконання якої відбувалося під акомпанементи мандоліни чи гітари. Серенада прославляла цноти дівчини, запрошувала на побачення. До цього жанру зверталися М. Вороний, Є. Гребінка, С. Черкасенко та ін.

Епітафія – це вірш, який призначався для напису на надгробному пам'ятникові. В Україні епітафії набули поширення в літературі доби бароко (Лазар Баранович, Варлаам Ясинський, Феофан Прокопович).

Епіграма належить до жанру сатиричної лірики. У Давній Греції епіграми спочатку створювали на вівтарях у формі елегійного дистиха, а згодом – ямбічним розміром. Епіграми використовували І. Франко, В. Самійленко, Д. Білоус, В. Симоненко, П. Осадчук.

Елегія як ліричний твір відзначався меланхолійним, сумним змістом. Вона з'явилася у Стародавній Греції у VII ст. до н. е., мала форму елегійного дистиха. У римській літературі культивувався жанр любовної елегії. Вона

була улюбленим жанром сентименталістів, українських романтиків (М. Петренко, В. Забіла) та сучасних поетів (П. Тичина, А. Малишко, Ліна Костенко).

Послання як ліричний твір писався у формі листа або звернення до особи, кількох людей. Ці твори характеризувалися дидактичною або морально-філософською проблематикою, що була пов'язана з панегіричними, гумористичними чи сатиричними темами. До цього жанру зверталися Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра.

Думка (дума) як ліричний жанр мав медитативно-елегійний характер, він був поширений у творчості письменників-романтиків ХІХ ст. Думками є твори Кобзаря «Нащо мені чорні брови», «Тяжко-важко в світі жити», цикл віршів М. Петренка «Думи та співи» та ін.

Художня література поступово розвивається, а лірика постійно збагачувалася новими жанрами. У поетичній практиці трапляються жанри, що запозичені з музики (марш, ноктюрн, прелюдія, вальс, варіація, сюїта, симфонія, рапсодія, реквієм, ораторія, кантата). Жанри у «чистому» вигляді помічаємо вже рідше, відбувається їх синтез.

У літературознавстві за тематикою виділяють лірику філософську, громадянську (політичну), пейзажну, інтимну, а також медитативну, сугестивну, публіцистичну, сатиричну, релігійну, наукову тощо.

У *філософській ліриці* осягається зміст людського життя, проблеми добра і зла, подається філософське трактування людини і світу, пізнаються загальні закономірності розвитку суспільства й природи, порушуються онтологічні й екзистенційні проблеми тощо. У творах такої лірики раціональне переважає над емоційним. Філософська лірика послуговується такими жанрами, як елегія, етюд, сонет, газель, рубаї. В українській літературі в цьому жанрі працювали М. Рильський, А. Малишко, П. Тичина, Ліна Костенко та ін.

Громадянська лірика розкриває суспільно-національні питання і громадянські почуття («Золотий гомін» П. Тичини, «Любіть Україну» В. Сосюри,). У ній «йдеться про події суспільно-політичного життя, оспівуються постаті відомих історичних осіб» [13, с. 286]. У громадянській ліриці виділяють «суспільно-політичну («Антиглобалістичне» П. Скунця) і патріотичну («Мені однаково» Т. Шевченка) тематики» [88, с. 261].

В *інтимній ліриці* відображаються переживання героя, пов'язані з особистим життям. Її різновидами є *любовна* (про кохання як стан душі ліричного героя: «Так ніхто не кохав» В. Сосюри; *еротична* (про тілесне чуттєве кохання, збірка «Золоте ябко» Д. Павличка); *родинна* («Сива ластівка» Б. Олійника); *лірика дружби* («Без вожаків» П. Скунця) [88, с. 261].

Пейзажна лірика описує почуття ліричного героя, викликані спогляданням краси картин природи («Гаї шумлять» П. Тичини, «Васильки» В. Сосюри тощо).

Медитативна лірика охоплює твори, «в яких домінують роздуми над вічними проблемами буття» [13, с. 287].

Сугестивна лірика (лат. suggestio – натяк, навіювання) належить до жанрової групи ліричних творів, яка розкриває духовну сферу, зображує внутрішні морально-психологічні конфлікти. Сугестивна лірика нагадує потік почуттів, відображає складні емоційні переживання без пояснення мотивів, причин.

Публіцистична лірика – це лірика, предметом якої є соціальні, політичні, світоглядні проблеми й завдання: утвердження чи спростовування певної думки. Публіцистична лірика має конкретного адресата – особу або широке коло читачів. Публіцистична лірика пишеться в жанрах монологу, послання, оди, памфлету, репортажу, відкритого листа.

Сатирична лірика об'єднує твори різних жанрів, що викривають негативні явища в житті суспільства або людини («Кавказ» Т. Шевченка, «Ельдорадо», В. Самійленка, «Сідоглавному» І. Франка). З цією метою автор використовує такі засоби – гіперболу, гротеск, карикатуру тощо. Сатиру

представляють такі жанри, як пародія, сатирична мініатюра, епіграма, сатирична авторська пісня, мікробайка, сатиричний діалог, парадоксальний афоризм, ліричний фейлетон, епітафія, сатиричний памфлет, репліка, дружній шарж, естрадний куплет.

У *релігійній ліриці* виражено релігійні почуття та переживання («Молитва» Т. Шевченка, «Мій храм» Зореслава).

З поняттям «лірика» пов'язано поняття «*мотив*», який часто асоціюють із темою ліричного твору.

Варто зазначити, що мотив як одна з найважливіших категорій поетики є предметом дослідження багатьох літературознавців. Поняття мотиву було вперше теоретично обґрунтовано в «Поетиці сюжетів» О. Веселовського, який дослідив їх повторюваність в оповідних жанрах різних країн.

У літературознавчій енциклопедії термін «мотив» визначається як «стійкий формально-змістовий компонент художнього твору чи критичної або літературознавчої праці, усвідомлена причина творчості або аналізу, зумовлена художніми та науковими потребами, відповідними інтелектуальними діями» [41, с. 78].

П. Білоус інтерпретує мотив як найпростішу розповідну (епічну) одиницю і стверджує, що «у сучасному літературознавстві цей термін здебільшого застосовують до ліричних творів (мотив кохання, смутку, самотності, осінній чи весняний мотив тощо) [5, с. 324].

Автори підручника «Порівняльне літературознавство» В. Будний і М. Ільницький наголошують на багатозначності поняття, яке нас цікавить, і стверджують, що «Часто воно є синонімом теми або образного її втілення» [9, с. 175].

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В. І. Теремка поняття «мотив» (франц. *motif*, від лат. *motus* – рух) також конкретизується завдяки наведеним прикладам і трактується як «тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет): мотив відданості вітчизні, жертвовності, зради коханого

тощо» [43, с. 469]. Літературознавча енциклопедія (за редакцією Ю. Коваліва) натомість розрізняє поняття «мотив» і «тема», вказуючи, що тема «витворює загальнішу семантичну одиницю, що складається із сукупності мотивів» [41, с. 79].

Оскільки в роботі розглядаємо мотиви саме ліричних творів, то за основу беремо визначення, подане в літературознавчому словнику-довіднику, і трактуємо його як тему ліричного твору, враховуючи також думку літературознавців про можливість існування у творі сукупності мотивів, що можуть складати тему твору.

Провідний мотив в одному або в кількох творах митця визначають як лейтмотив.

Мотиви рухають вчинками героїв, збуджують їхні переживання й розмисли, тонко динамізують внутрішній світ ліричного суб'єкта. Тому в інтерпретації лірики терміни «тема» і «мотив» часто перегукуються.

Мотив загалом тісно пов'язаний із темою та ідеєю художнього твору. Спільним для мотиву й теми є їх підвищена смислова значущість у художньому творі, акцентована у вигляді ключових слів. Окремий мотив чи їх система слугують для реалізації теми твору, її поглиблення й розвитку.

Автор, щоб реалізувати свій задум, часто використовує багато окремих мотивів, які взаємодіють. Мотив може виконувати й функцію характеристики певного персонажа, створювати своєрідну атмосферу у творі тощо. У ліричному тексті категорія «мотив» тісно пов'язана з образом ліричного героя, визначаючи його розвиток і типологію. Мотивна організація лірики впливає на картину світу письменника і є найважливішою складовою його індивідуального стилю.

На тісний зв'язок між мотивом і сюжетом указує більшість учених. На думку О. Веселовського, мотив становить основу сюжету літературного твору, що будується зокрема за допомогою додавання мотивів [9, с. 179]. Мотив розглядається вченим як образна одиниця сюжету, яка залежить від певних закономірностей літературної розповіді. Мотив може бути визначено

лише в системі сюжету. «Роль і художньо-виражальні функції мотиву виявляються в фабулі і сюжеті конкретного твору, в структурі ліричного вірша, циклу, в контексті творчості письменника, у групі типологічно споріднених творів різних письменників» [43, с. 469].

Учені виділяють мотиви, що визначають особливості індивідуального стилю того чи іншого автора, характерні для будь-якого літературного спрямування, епохи, а якщо це міфологеми, то й людської культури. У широкому розумінні *мотив* визначають як структурно-семантичну одиницю, що побутує на різних рівнях художнього твору – ідейно-тематичному, сюжетному, наративному, композиційному, хронотопному, персонажному й ін.

Таким чином, мотив, будучи реалізацією більш широкого поняття – теми, виконує низку функцій у художньому тексті: динамічну (сюжетну), структурну, стильову, жанровоутворювальну.

На сьогодні існує значна кількість робіт, присвячених як аналізу окремих мотивів у межах одного твору, у творчості того чи іншого автора чи літературного спрямування, у розробленні теоретичної бази мотивного аналізу (А. Веселовський, Б. Томашевський, У. Шкловський, В. Пропп та ін.). Усі вчені наголошують на повторюваності як характерній прикметі мотиву. Вона виявляється в межах окремого твору.

Форма побутування в тексті мотиву може бути найрізноманітнішою: тема, ідея, образ, слово, предмет, персонаж, художня деталь тощо. Засновник мотивного аналізу Б. Гаспаров наголошував на повторюваності мотиву і стверджував, що «у ролі мотиву може виступати будь-який феномен, будь-яка змістова «пляма» – подія, риса характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, виголошене слово, колір, звук тощо; єдине, що визначає мотив, – це його репродукція в тексті» [9, с. 178]. Відмова від персонажів, сюжету тощо призводить до того, що мотив відіграє роль семантичного ядра, навколо якого формується текст як сукупність взаємозалежних мотивів.

Інтертекстуальність мотиву пов'язана з його повторюваністю. Мотиви,

запозичені літературою з міфів, номінують «міфологемами» або «архетиповими мотивами». Це можуть бути образи з релігійно-філософських джерел (наприклад, біблійний блудний син), або герої світової літератури (Фауст, Дон-Кіхот), опорні категорії культури та природи – будинок, дорога, помста, пам'ять, хаос і космос, світло і пільма, добро і зло та ін.

Впродовж останніх десятиліть мотиви співставляють з індивідуальним творчим досвідом, сприймають як набуток окремих письменників і творів. Термін «мотив» використовується і в значенні теми й проблеми творчості митця.

Отже, лірику розглядають як виражальний рід літератури, як художнє втілення думок, душевних переживань, настроїв певної особи (ліричного героя), зазвичай чітко не означеної. Ліричними називають твори, у яких у формі естетизованих переживань осмислюється сутність людського буття, витворюється нова духовна дійсність, розбудована за законами краси. Лірика надзвичайно різноманітна за своєю жанровою класифікацією. Мотив – це складне поняття, якому надаються в літературознавстві різні смислові відтінки, але є очевидною значущість і актуальність цього терміну, що фіксує об'єктивну межу літературних творів. У межах дослідження розглядаємо його як тему ліричного твору; повторюваний комплекс почуттів та ідей. Завдяки мотиву автор створює поетичну картину світу.

1.2. Особливості творчої манери Є. Маланюка-поета

Євген Маланюк – один із найвідоміших українських поетів еміграції, представник «празької школи», учасник визвольної боротьби доби УНР, провісник національних ідей. У 20-х роках ХХ ст. під час громадянської війни у складі добровольчої армії УНР він захищав суверенність України, у закордонних таборах для інтернованих осіб і в чехословацькій еміграції переживав через її поразку й осмислював ідею державності.

Він прожив поза Україною довгих 48 років, але «жодного разу не зрадив собі, не зрікся свого добровільного вибору» [2].

Є. Маланюк був публіцистом і літературним критиком, мемуаристом і культурологом-енциклопедистом, провадив активну й змістовну громадську та науково-публіцистичну роботу. Він є автором численних монографій, статей, нарисів («Нариси з історії нашої культури» (1954), «Малоросійство» (1959), «Ілюстрісімус Домінус Мазепа – тло і постать» (1960), «Книга спостережень» (2 томи – 1962, 1966) та ін. У своїх працях Є. Маланюк аналізував здобутки української та світової культури, зокрема творчість Т. Шевченка, П. Куліша, М. Гоголя, Я. Щоголіва, Г. Чупринки та ін., перекладав поезію Ш. Бодлера й М. Гумільова. Митець намагався налагодити українсько-польський міжмистецький діалог.

Творчість цього борця за державний суверенітет України за радянських часів була під суворою заборонаю, а сам він від кремлівської влади отримав ярлик «українського фашиста». Лише після здобуття Україною незалежності художній доробок Є. Маланюка став доступним широкому читацькому загалу в нашій країні.

Його творча спадщина ідейно й тематично різноманітна, відзначається своїми стильовими особливостями. Збірки поезій та есе були видані у багатьох містах Європи й Америки: «Стилет і стилос» (Подебради, Чехословаччина, 1925), «Гербарій» (Гамбург, 1926), «Земля й залізо» (Париж, 1930), «Земна мадонна» (Львів, 1934), «Перстень Полікрата» (Львів, 1939), «Вибрані поезії» (Львів, Краків, 1943), «Влада» (Філадельфія, 1951), «П'ята симфонія» (Нью-Йорк, 1953), «Поезії в одному томі» (Нью-Йорк, 1954), «Остання весна» (Нью-Йорк, 1959), «Серпень» (Нью-Йорк, 1964), «Перстень і посох» (Мюнхен, 1972), «Поезії з нотатників» (Кіровоград, 2003).

Творчість митця умовно розділяють на два основні періоди: поезія міжвоєнного часу (1925–1943 рр.), і твори, написані після Другої світової війни (1943–1968 рр.).

У *перший період* написані збірки «Стилет і стилос», «Гербарій», «Земля й залізо», «Земна мадонна», «Перстень Полікрата» і «Вибрані поезії». Цей період відзначається наявністю мотиву трагічної долі України, що осмислювалася автором в історіософському аспекті; вірою в її державність, очищення та воскресіння. У названих збірках першого періоду наявні філософські роздуми, Є. Маланюк зображує історичне минуле України, підносить державотворчі й вільнолюбні ідеали Київської Русі, добу славного запорозького козацтва, осмислює причини неодноразових поразок українців у визвольних змаганнях, розмірковує над сучасними йому проблемами: бездержавність України, рабська покора, потреба державного будівництва, суть української національної культури, «малоросійство» тощо.

Другий період (1944–1968) творчості Є. Маланюка репрезентований збіркою «Влада», поемою «П'ята симфонія», збірками «Поезії в одному томі», «Остання весна», «Серпень». Остання його збірка «Перстень і посох» видана посмертно. Цей період у зв'язку з Другою світовою війною посилив трагедійність і релігійність світогляду митця та спрямував його поезію до проблем особистості в коловороті історії та її внутрішнього світу, почуттів і переживань, мотивів долі, смерті.

За довгі поневіряння Маланюка іноді іменують українським Одисеєм, але, на жаль, до своєї Батьківщини, на відміну від Одисея, він так і не повернувся. Тож невипадково літературознавці простежують у його творчості два взаємопов'язані мотиви: «самотність» і «дорога», представлені в багатьох творах, зокрема у поезії «Вокзал» (1921):

Стурбовано стискали руки
 Під плескіт зовсім зайвих слів.
 А потяг люто клекотів –
 Нещадний велетень розлуки [20].

Наскрізними у творчості поета є образи України й українця, поета-воїна.

Серед тем і проблем лірики Є. Маланюка – тема України, осмислення її в географічному й історичному вимірах, її трагічної долі та пошуки виходу з цієї ситуації («Невичерпальність», «Ісход», «Голоси землі», «Батьківщині», «Варязька балада», «Степова Еллада», «Псалми степу», «Під чужим небом», «Прозріння» та ін.), думка про роль поета («Молитва», «Шевченко», «Зерову»), осуд тоталітарної системи, гнів і обурення рабським духом українців, пошук шляхів до волі («AnnoDomini 33», «Сучасникам», «Друге посланіє», «Уривок із поеми», «Історіософічне» та ін.), роздуми над проблемою людського існування, відповідальність за власну долю, підпорядкованості життя певним законам («Літо», «Остання весна» та ін.), оспівування юності, перших інтимних почуттів, жінки («Присвятні строфи», «Задавнена розмова») та ін.

Творчість Є. Маланюка просякнута ідеєю української державності, його навіть називають поетом-державником. Громадянське й особисте тісно переплелися в його поетичному світі, у якому щира сповідь і ліричні зізнання не перехрещують виразну громадянську позицію.

Дослідники називають поезію Євгена Маланюка «лірикою трагічного оптимізму» [78, с. 79]. У поезії «Напис на книзі віршів» Є. Маланюк охарактеризував сам себе так: «Напружений, незломно-гордий, Залізних імператор строф» [47, с. 130].

Зупинимося детальніше на особливостях творчої манери митця.

Лірика Є. Маланюка мала подібність із творчістю поетів «празької школи» (представники: Ю. Дараган, Олег Ольжич, Л. Мосендз, О. Теліга, Н. Лівницька-Холодна, О. Лятуринська, О. Стефанович та ін.), до якої він належав. Серед поетів цієї школи Маланюк утвердився як лірик, видав збірки «Стилет і стилос» (1925), «Гербарій» (1926), де виявив своє державницьке мислення, міркування про причини втрати країною незалежності.

Визначальними рисами «празької школи» є історіософізм і міфологічність. «Історіософія – світогляд, який розглядає історію не в

хронологічній послідовності опису подій, а бачить за ними значно ширші наслідки» [91].

На думку Л. Куценка, поразка української революції «насправді не могла жити тематику еміграційної літератури (на відміну від літератури материкової України). Тому письменники еміграції знаходять теми, сюжети, героїв найперше в історичному минулому своєї Батьківщини. <...> Розпочинається пора потужних історіософських пошуків, які зумовили народження в українській літературі таких літературних явищ, як Празька та Варшавська літературні школи» [37, с. 154].

За спостереженнями М. Ільницького, подібно до поетів «празької школи», «Образність лірики Є. Маланюка теж сповнена історичних алюзій та асоціацій, де ознаки епох перетасовані між собою: географічні назви, що їх уже немає на мапі, язичницькі боги, що поступилися єдиному Богові, переплітаються з реаліями нових часів і творять образ історичної тяглості, як-от: «Синьоокий Стрибожий вітер, / Мов камінна стать козака» («З варягів»); «Мов на бандурі велетенській грає / Співучим вітром велетенський степ» («Варязька балада») тощо» [21, с. 61]. Історіософські мотиви переважають у ліриці Є. Маланюка.

«Історизм поезії Є. Маланюка тісно пов'язаний з її географізмом. Поет відтворює географію України умовно від Синюхи до Дніпра, тобто від своєї малої батьківщини до великої» [85, с. 68].

Також спільними рисами поезії «празької школи» і митця є вольові імперативи, обстоювання будівничих чинників у суспільстві й мистецтві, а, відповідно, заперечення руйнацій. Звідси несприйняття авангардизму, критичне ставлення до модернізму, відкидання в традиції української літератури сентиментальних, занадто чуттєвих мотивів.

Центральною темою лірики представників «празької школи», а відтак і Є. Маланюка, стала вольова особистість, національно свідомий українець, який зброєю виборював державність України. У поезії Є. Маланюка ліричні герої – онуки чумаків, правнуки козаків, воїни УНР та ін. – володіють

національним характером українців, одна з основних рис якого є свобода як спосіб буття, екзистенціал. «Ліричний герой у поезіях Маланюка – це безкомпромісний максималіст суворого вигляду, не здатний на будь-які поступки до своїх супротивників і самого себе» [85, с. 70].

Поезію Є. Маланюка можна номінувати автобіографічною, оскільки в ній він виклав своє світосприймання, осмислення побачених на власні очі подій. Як слушно зазначила Г. Сивокінь, «Біографія взагалі займає у його філософії дуже своєрідне і важливе місце. Тут – принципи, що він їх виробив ще замолоду і які екстраполював на літературну творчість і на життєву поведінку» [66, с. 3–9.]. Автобіографічні мотиви сприяють осягненню етичного світу ліричного героя поезії, його душевних прагнень, розчарувань і віри. Зокрема, це бачимо у вірші «Біографія».

Є. Маланюк як воїн УПА після поразки визвольних змагань мав назавжди залишити Батьківщину, стати вигнанцем. Як емігрант він гостро переживав свою відірваність від України. «Прага, Варшава, Краків у поезії автора матеріалізуються каталізатором неприсутньої Батьківщини. Ностальгія робить чужину осоружною, спогади неначе стають дійсністю, а дійсність – ілюзією. Тому образи героїчного минулого й державного майбуття України, створені в поезії Євгена Маланюка, інших "пражан" були чималою мірою результатом волі й уяви, керованої волею, це був міф України» [64, с. 6].

Завдання української еміграційної лірики поет визначив у статті «Група "Танк"». Є. Маланюк вважав, що «українське мистецтво має бути "органічною частиною духовної чинності Нації", "міцно зорганізована... група національних митців" буде постійно висилати "на Батьківщину нашу національну енергію"» [46].

Є. Маланюк орієнтувався на західноєвропейське мистецтво, адже поза межами бездержавної підневільної України вільно досліджував світову культуру й письменство, удосконалював на цій основі свій мистецький хист, використовував у творчості багато «вічних» образів із легенд і міфів,

персонажів-державних діячів, героїв світової літератури, зокрема античності, тощо, які перегукуються з образами української міфології, культури й репрезентують два взаємопов'язані світи поетичного світобачення митця – Україну і Європу. Інтертекстуальність поезії Є. Маланюка засвідчують ремінісценції, епіграфи з творів європейських символістів А. Рембо, П. Верлена, М. Метерлінка.

Знання світової літератури спричинило прагнення автора застосувати західноєвропейську естетику, однак Є. Маланюк не надавав перевагу одному стилю, повністю не дотримувався ні традиційного, ні модерністичного напрямку, лише наближаючись до них, знов відходячи і продовжуючи творити окремо.

На думку Ю. Войчишин, незважаючи на те, що Маланюк починав «у романтичному стилі з домішкою символізму, та для створення тенденційної поезії великого напруження, що відповідала б його намірам, він почав писати також і в експресіоністичному дусі» [46]. В експресіоністичних творах Маланюк силою таланту намагався перетворити негативну дійсність на позитивну. «Маланюк ніколи не був невідьником якогось одного стилю, а свідомо чи несвідомо в його поезії чергуються експресіонізм із символізмом і неоромантизмом» (характерний для поезій про долю української нації – «Одна пісня», «Варязька балада», «Лист»), що ґрунтується на проникненні у внутрішні суперечності української історії). А пізніше він, на думку критиків Святослава Гординського та Юрія Шереха, послідовно наближається до неокласицизму. Та крім ознак цих творчих напрямів, у поезії Маланюка присутнє й реалістичне зображення – в особистісній, побутово-психологічній ліриці, спогадах про дитинство та юність, воєнні будні, у натуралістичному образку з таборового життя» [46].

М. Ткачук відмічає наявність у поезії Є. Маланюка «міфологічної і символічної поетики, неоромантичної виразності, які поєднуються з неокласичним інтелектуалізмом» [78, с. 79]., його поетичний стиль, за дослідником, «живився джерелами антики, високомистецькими здобутками

класиків, українською бароковою культурою (проповідницька риторика) та модерними (неоромантизм, символізм, експресіонізм) мистецькими течіями» [78, с. 82-83].

О. Прохоренко зауважила, що «Поет розробив власну естетичну систему, побудовану на засадах мистецької традиційності, культові героїзму, релігійності. Взагалі Маланюкові було притаманне гармонійне поєднання високої ідейності з досконалою формою» [64, с. 5].

Поезії Є. Маланюка притаманна також філософічність, він часто звертається до Бога і водночас проводить міцні зв'язки із землею, що засвідчує екзистенційний і релігійний характер творчості митця. Витоки екзистенційних мотивів у його поневіряннях в еміграції, стражданнях і самотності. Також твори позначені патетичністю і динамізмом.

Серед характерних рис поезії Є. Маланюка Р. Мовчан, О. Авраменко, В. Пахаренко виділяють такі:

- духовний аристократизм, вольове напруження, інтелектуальна самозаглибленість ліричного героя, психологізм;
- виваженість слова, лаконізм вислову, поєднані з потужною емоційністю;
- оригінальність і водночас ясність, прозорість метафорики, символіки, афористичність вислову, відсутність туманних, розпливчастих натяків, недомовок;
- переосмислення образів української й світової (насамперед античної) історії, культури, відтак – гармонійне поєднання національних і загальнолюдських цінностей;
- чітка організованість, дисципліна поетичної мови, зосередження на приголосних звуках (умисна «непісенність»), неповна, дисонансна, вільна модернізована рима (малярій – кустарі, екстаз – проста, будівничий – ніччю, час – меча, ярий – Ніягари), повтори звукосполучень» [51, с. 176].

Варто зазначити, що значну роль у віршах поета відіграє природа. Сонце – образ-персоніфікація життєдайної, переможної, а також і рушійної

сили. У віршах найчастіше згадуються весна (символ відродження, молодості, незалежності держави, свободи) й осінь – символ зрілості, повноти буття («Не треба мудрості»), загострення відчуття життя («Остання осінь»). Пейзажі персоніфіковані, діють як персонажі.

Як стверджує О. Прохоренко, «Джерелотворчим компонентом поезії автора, всеосяжним символом його творчості є чільний образ степу як праобраз шляхів, долі, ментальності українців. <...> З дитинства відчуті барви й енергетика цієї стихії в поезії трансформуються в образ-символ малої батьківщини. Стихія степу в контексті наділена і негативними властивостями. Зокрема, завдяки численним мікрообразам (“пустеля просторів сумних”, “дикий простір”, “жорстока широчінь” та ін.) степ постає як “прокляття України” (Л. Куценко)» [64, с. 5].

Є. Маланюка можна назвати симфоністом. Він застосовує і художні засоби класичної поетичної мови, і сучасні йому засоби, а також власну мову символів. Символізм є однією з провідних рис поетичного мовлення поета, він став результатом його історіософських студій. Символи у творах Є. Маланюка специфічні та яскраві: стилет, стилос, земля, проща, перстень, залізо, посох та ін.

Улюблений прийом поета – антитеза, що стає принципом побудови сюжету ліричного твору. За спостереженнями М. Ткачука, «Важлива роль відводиться дисципліні кожної строфи й образу. Гармонійна краса досягається ритмічною організацією тексту, вмільм звукописом, неперевершеними асонансами й дисонансами. Навіть традиційні рими у нього модернізовані – вони вільні, неповні, обернені, асонансні, будуються на внутрішньо прихованих співзвуччях: слова – соснова, Подніпров□ я – кров□ ю, шляхи – сухий, суховієм – бовваніє, мідь – клекотить («Батьківщина»)» [78, с. 79-80].

Пунктуація в поезіях митця несе певне смислове навантаження. «Вільні ритми, алітерації, асонанси, повторювані звукосполучення, афористичність, вишукані епітети, несподівані метафори, історичні символи, циклічне

розміщення поезій у збірках – основні ознаки творчої манери Маланюка» [46].

Отже, поетичний стиль Є. Маланюка доволі своєрідний. Його лірика є історіософською, позначена філософічністю, екзистенційним і релігійним характером, патетичністю й динамізмом, гармонійним поєднанням високої ідейності з досконалою формою. Виразний поетичний засіб поезіях – символіка. Продовжуючи традиції класиків української літератури в модернізмі, митець їх суттєво збагатив. Творчість Є. Маланюка засвідчує високий інтелект поета-державника.

Висновки до розділу 1

Лірика – виражальний рід літератури, художнє втілення думок, переживань, настроїв ліричного героя. Мотив – це складне поняття, що має в літературознавчій науці різні смислові відтінки, співвідноситься з темою, сюжетом, фабулою, ідеєю художнього твору. У дослідженні визначаємо його як тему ліричного твору або її складову (тема – сукупність мотивів); повторюваний комплекс почуттів та ідей, завдяки якому автор створює поетичну картину світу, розкриває ідейний зміст твору.

Євген Маланюк – одна з найпомітніших постатей української літератури ХХ століття, її класик, представник літератури діаспори, депортований у 1920 р. як вояк армії УНР до Польщі. Визначний поет і літературознавець, культуролог й автор есе та історичних розвідок, палкий патріот України, поет-державник і гуманіст – таким постає він перед читацьким загалом.

Тематичні домінанти лірики Є. Маланюка: Україна, художня інтерпретація її минулого і сучасного, її трагічна доля, втрата батьківщини, потреба здобути незалежність Україні, роль поета і поезії в житті суспільства, розбите особисте щастя ліричного героя та ін.

Поетичну творчість митця можна назвати автобіографічною, адже в ній передано світовідчуття, розуміння подій, свідком яких був автор, воїн УПА, який після поразки визвольних змагань опинився в еміграції, переживав ностальгію за Україною.

Поезії Є. Маланюка притаманні історіософські мотиви, вольові імперативи, наявність яскравої символіки, філософічність, переосмислення образів української і світової культури, історичні алюзії та асоціації, обстоювання будівничих чинників у суспільстві й поетичному мистецтві, заклик до збройної і духовної боротьби за Україну. Лірика поета вирізняється синтезом неоромантичних, символістських і неокласичних тенденцій українського модернізму, витворенням власної художньої історіософії, екзистенційним і релігійним характером, гармонійним поєднанням високої ідейності з досконалою формою.

Засвоївши українські й світові традиції, Є. Маланюк створив незрівнянний художній світ ідей та образів.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ МОТИВИ ЛІРИКИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

2.1. Тема України й історіософські мотиви в поезії Є. Маланюка

Тема України, осмислення трагічної долі Вітчизни та пошуки виходу із цього становища, прагнення української державності, ностальгія за Батьківщиною, міркування про роль поета, роздуми над проблемою людського існування, сенсу життя, кохання – центральні мотиви лірики Є. Маланюка.

Він брав участь у створенні УНР, служив у Генеральному Штабі її армії, боровся за незалежність України три роки (з 1917 по 1919 р.), тяжко переніс занепад УНР, після чого в жовтні 1920 р. залишив Україну. Від'їжджаючи з Батьківщини, митець не знав, що залишає її назавжди, але на чужині, перебуваючи в різних країнах (Польщі, Чехословаччині, Німеччині, США), постійно згадував про неї. Перебуваючи в таборах, знаходив можливість займатися літературною діяльністю, вступив до МУРу (Мистецького українського руху), у Нью-Йорку заснував український мистецький клуб «Слово».

Образ Вітчизни є центральним у його еміграційній творчості, зокрема, він репрезентований у таких поезіях, як «Символ», «Невичерпальність», «Голоси землі», «Батьківщині», «Варязька балада», «Степова Еллада», «Псалми степу», «Під чужим небом» та багато ін.

Як уже зазначалося, творчість Є. Маланюка умовно можна поділити на два основні періоди: поезія міжвоєнного часу і написана після Другої світової війни.

У перший період Маланюком створені збірки «Стиллет і стилос» (1925), «Гербарій» (1926), «Земля й залізо» (1930), «Земна мадонна» (1934), «Перстень Полікрата» (1939) і «Вибрані поезії» (1943). Осмислення трагічної долі Вітчизни та пошуки виходу із цього становища, сутність національної

культури, малоросійство – наскрізні мотиви поезій цього періоду. Історіософські твори «проймає войовничий «державницький» запал, осмислення сенсу української історії, причин багатовікової бездержавності, передчуття апокаліптичних зрушень, у яких має очиститися й воскреснути Україна» [51, с. 176]. Мужності, стійкості, силі Є. Маланюк протиставляє «рабську кров», «розслабленість ледачу», плебейство.

Поет мріє про українську державність. Представник «празької школи», що відзначалася історіософізмом і міфологічністю, закликами до боротьби за Україну, співвіднесенням її теперішнього з минулим (часом Київської Русі, козацькою добою), перенесенням історичних назв на сучасність, Є. Маланюк поетично осмислює Україну в географічному й історичному вимірах, починаючи від дослов'янської епохи й до сучасності. Автор підносить державотворчі ідеали княжої доби, змагання за волю та державу славного козацтва, але водночас шукає відповіді на болючі питання сучасності.

Україна в зображенні Євгена Маланюка є неоднозначною. Він то проклинає і ганьбить її, відтворюючи в символічних образах повії, відьми, Чорної Еллади, зрадливої бранки, то вшановує і благословляє у світлих образах Степової Еллади, Земної Мадонни, Діви Марії, святої. «Різні іпостасі наскрізного жіночого образу передають під певним кутом зору драму історії України від давніх часів до сучасності» [64, с. 8].

М. Маланюк зазнав впливу Д. Донцова, який пояснював тривалу в часі бездержавність української нації «...не так історичними обставинами, як рисами характеру українського етносу, якому бракувало державотворчого вольового первня, що особливо виявлялося у переломні часи, коли історія давала шанс на здобуття державної незалежності, але він не був використаний» [21, с. 62]. Відтак, винуватцями бід України, спадкоємиці Київської Русі, що ніяк не може повернути своєї державності, Є. Маланюк вважає не тільки зовнішніх ворогів, а й самих українців, які є нерішучими,

байдужими, що пов'язано з «прокляттям степу», тобто історично-географічним чинником.

Так, у триптиху «Знаю – медом сонця, ой Ладо» поет зближує античний і національний світи, вводить архетип степу, що наголошує лагідну вдачу українця, його любов до своєї землі. Водночас степ має негативне значення, оскільки східні кочові племена плюндрували наші землі, впливали на психологію та ментальність предків українців, що сприяло формуванню потягу до анархії, безладу, а відтак, на думку поета, ледачості національного духу, байдужості до своєї долі. Це і зробило Україну бранкою чужоземних завойовників.

Тому в деяких творах Є. Маланюк іменує її «Чорною Елладою», «Анти-Марією», «зрадливою бранкою степовою» тощо. Так, у поезії «Псалми степу» в автора борються почуття зневаги до «бранки степової» зі співчуттям і каяттям. Гнівні й глибоко трагічні рядки спричинені любов'ю до України, усвідомленням її беззахисності перед загарбницькими силами й покликані розбудити приспану віками рабства національну свідомість народу:

Тебе б конем татарським гнати. Поки аркан не заспіва!

Бо Ти ж коханка, а не мати, Зрадлива бранко степова!...

Прости, прости за богохульні вірші, Прости тверді, зневажливі слова!

Гіркий наш вік, а ми ще, може, й гірші,

Гіркі й пісні глуха душа співа [47, с. 116–117].

Але для поета, який народився і виріс серед херсонських степів, образ рідної Вітчизни постає насамперед як символ Степової Еллади. Розглянемо його детальніше.

Еллада в історичних творах і письменстві – назва стародавньої Греції, дивовижної країни що заклала підмурки світової культури, лишила чудові мистецькі пам'ятки.

Є. Маланюк не випадково називає Україною Елладою, адже її «духовні корені переплетені з давньогрецькими (і справді, в античні часи грецька присутність у Криму, на півдні України, була потужною)» [51, с. 177].

Центральний символічний образ Степової Еллади у творчості Є. Маланюка представлений в однойменному циклі та у «Варязькій баладі» (1925). У поезіях Степова Еллада є вираженням ідеологічних, естетичних, релігійних переконань автора, розглядається ним як символ краси, добра протистояння злу, нищенню.

Однак образ Степової Еллади, тобто України, у ліриці поета багатогранний. Зокрема він може бути позитивний, життєствердний, що асоціюється з багатою давньогрецькою культурою, є незнищеним і неосяжним, мов горизонт, як-от у поезії «Символ»:

І ось встає із піни Понту
 Над хвиль розгойданим свічадом
 Співуча мрія горизонту —
 Сліпуча Степова Еллада [47, с. 303].

Для створення поезій автор використав античні традиції, зокрема, увів назви племен, імена античних героїв, богів. Так, богиня перемоги Ніке з аналізованої поезії «Символ» постає жіночим образом-додатком до Степової Еллади, ніби спонукаючи Україну перемогти руїну й бездержавність.

Після світлих фарб, гарних картин природи поет помпує криваві, навіть чорні кольори, зокрема, у «Варязькій баладі»:

По болотах скрегочуть млосні жаби,
 Шепоче тьма і стогне в снах Дніпро,
 Летиш страшна й розхристана на шабаш —
 Своїх дітей байстріючу пити кров.
 Зрештою, в кінці вірша поет кидає фразу:
 ...Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу
 Проклятий край, Елладо Степова?! [47, с. 141].

Символічній Степовій Елладі, що «включає в себе такі складові: любов до рідної країни, оспівування її краси; пам'ять про дитинство, юність і близьких; співучість; саяво» [4], є символом ідеальної держави, Є. Маланюк протиставляє Чорну Елладу (однойменна поезія «Чорна Еллада»), що

символізує руїну («Вікам на поталу – руїна, руїна»), убогість людського духу, занехаяність життя («пригноблені, вбогі, непевні будівлі...») і є для поета джерелом внутрішньої втрати вольового державницького начала українців. Тому Чорна Еллада постає в поезії Маланюка в образі відьми, повії, символізує українську дійсність, на відміну від жаданої мрії – Степової Еллади. Поет порівнює Україну з повією, бо вона багато століть належала різним загарбникам. Цей образ К. Білик пов'язує з біблійним образом блудниці [4], а О Кухар вважає його «...оригінальним авторським трактуванням біблійного першоджерела. У його основі лежить ідея зради істинного Бога, яким для поета була держава» [34, с. 9].

Чорна Еллада викликає в поета ненависть, вона наочно відтворює негативні риси нашого народу, тому опис її має негативне мовне оформлення: зневажливі, лайливі слова, вирази – «байстрюча мати яничар», «рабська кров твоя...і діти, мов дурні курчата»; оклики: «Ні, Ти – не мати! Зрадлива бранко степова!», «Певно, й досі жахаєшся, відьмо!».

На думку митця, «як історична Еллада перемагала варварів, так і Степова Еллада мусить перемогти варварську Чорну Елладу» [4] й збудувати омріяну гідну державу.

За Є. Маланюком, саме північні сусіди (нормани (варяги)) з їх державотворчою місією сприяли могутності Київської Русі, тому він не оминає «варязької» теми. Поета обурював сам комплекс рабства й меншовартості, готовність значної частини українського народу комусь коритися.

У «Варязькій баладі» (1925) поет зображує трагічну історію Вітчизни, закликаючи до її воскресіння. На початку твору, у вступі-заспіві він по-своєму пристрасним запитанням (чому Україна втратила давню велич і державність?), розкрив ще Шевченкову антитезу «славних прадідів великих правнуки погані»:

Необорима сонячна заглада –

Віки, віки – одна блакитна мить!

Куди ж поділа, степова Елладо,
Варязьку сталь і візантійську мідь? [47, с. 140].

Переконливо дав аналіз цій цитаті Д. Павличко: «Маланюк створив образ України, який ніколи не перестане вражати українське серце. Він поставив його в центрі Європи, та не на шляху з Заходу на Схід, а на дорозі з «варягів у греки», бо хотів бачити український дух міцним – "із варязької сталі", "візантійської міді"». Додамо, що вислів «варязька сталь і візантійська мідь» можна вважати символом історичних коренів державності нашої країни і водночас «візитною картою» поетичної «празької школи».

У творі «Варязька балада» образи стародавніх міст, Дніпра, Києва складають величний образ України. Поет акцентував увагу на державницькому періоді Київської Русі, правлінні князя Ярослава Мудрого, увів у твір баладний мотив. Поневолено поганьблена Україна нагадує авторові відьму, яка летить «своїх дітей байстручу пити кров». У фіналі балади відображені типові риси українців, історичні особи – мертві гетьмани Хмельницький і Мазепа, які виходять із Чигирини й Батурина й довго плачуть і співають, один, проклинаючи Виговського за смерть сина Тимоша, а другий намисливши визволити Україну з російської неволі.

Принагідно зазначимо, що особливістю історіософської поезії Є. Маланюка є саме звернення до історичних постатей, «які втілюють чи символізують етапи національного самоусвідомлення нашого народу» [64, с. 9]. Поет часто згадує українських гетьманів, козацьких ватажків.

Зокрема, у поезії «Уривок з поеми» автор звеличив нескореність нашого народу та його прагнення до волі через історичну ретроспективу – боротьбу українців за незалежність. Є. Маланюк художньо змальовує героїчну й трагічну історію та згадує імена Б. Хмельницького, І. Мазепи, М. Залізняка, І. Гонти, образи січовика, отамана, Січі та ін. Вони представляють цілу епоху. «Користуючись козацькою тематикою, Є. Маланюк проводить паралелі до ХХ ст., апелюючи тим самим до народної пам'яті, що закарбувала на своїх сторінках славні звитяги й перемоги українських

козаків» [94, с. 177], намагаючись на прикладах славетних героїв пробудити у своїх сучасників дух переможців. Цій меті підпорядковані й алюзії із «Заповітом» Т. Шевченка. Ідея твору оптимістична: здобуття Україною незалежності.

У вірші «Із селянських, із житніх зітхань» (1926) Маланюк опоетизовує образ Петлюри, а в циклі «Убійникам» (1928), присвяченому пам'яті Петлюри, убитого більшовицьким найманим убивцею, засуджує злочини й імперське самолюбство Росії, висловлює віру в переможну боротьбу України («Україна рокоче залізною»):

Полуботок, Шевченко, Гоголь –
 Здушить, скалічить, отруїть!
 Не лицарство, не перемога,
 А тільки зрада, підшепт, їдь.
 А тільки найнята отруя
 Та куля, куплена за бруд [47, с. 218].

У поезії «Невичерпальність» поет утверджує невичерпальний дух і «непереможну силу» українського народу, який незважаючи на постійний гніт загарбників, що віками «гноблять, калічать, труять рід, / Ворожать, напускають чари» [47, с. 153], живе й нині. Твір починається з образу хреста («Тяжким хрестом лежать шляхи...»), що символізує розіп'яту, але нескорену Україну. Є. Маланюк щиро захоплюється життєздатністю, оптимізмом, силою духу рідного народу:

І так розіп'ята – віки –
 Вогонь буття не загасила, –
 Невичерпаний дух який!
 Яка непереможна сила!.. [47, с. 153].

Поет вірить у свій народ, його здатність збудувати омріяну віками незалежну державу. Саме про майбутнє відродження йдеться у творі «Думи мої, думи...»:

Повіє вітер з Понту. Скитський степ

Прокинеться, зітхне, і буйна тирса
 Зеленим морем знов на нім зросте,
 І побіжать зелені хвилі.

Ширша

За синє море встане широчінь.

О земле вічна, ти – одна на світі!.. [47, с. 175].

Вимушено перебуваючи в еміграції, Є. Маланюк постійно згадував про Україну. У його ліриці наявні мотиви втраченої Батьківщини і ностальгії за нею. Зокрема, у циклі поезій «Під чужим небом» (1920) самотній ліричний герой протиставляє паризькі брук, й вулиці сільським краєвидам, хоче бачити «стару соломку рідних стріх» [84, с. 191]. Гармонією зорових, слухових та інших образів автор створює зворушливу візію рідного краю. У підсумку циклу ліричний герой ставить грікі риторичні запитання: «По яких ще дорогах шукати причинної долі? / Перекотиполем блукати в яких степах?» [84, с. 191]. Символічний образ перекотиполя відтворює пригнічений стан ліричного героя-емігранта, який утратив своє коріння і веде кочове життя, залежить від буремних буднів своєї доби. Водночас вбачаємо зв'язок цього образу з мотивом дороги, який зустрічається у багатьох поезіях митця-емігранта, зокрема, у вже згаданій вище поезії «Вокзал» (1921).

Образ України співвідноситься у ліриці Є. Маланюка і з недосяжним міражем, що бачимо, зокрема, у поезії «Знаю – медом сонця...»:

А мені ти – фата-морганна

На пісках емігрантських Сахар

– Ти, красо землі несказанна,

Нам немудрим – даремний дар! [47, с. 137].

Поневіряння в еміграції, страждання, самотність, хвилини відчаю чи суму поета спричинили екзистенційні мотиви у таких творах. Особливо болючою ностальгією пройнята остання збірка Є. Маланюка «Перстень і посох» (1972). Так, у поезії «Лист» митець стверджує, що життя без України для нього – повільна згуба:

Так. Без тебе повільна настямна загибель,
 Батьківщино моя, Батьківщино німа!
 Навіть гіркість в черствому щоденному хлібі
 Мстить, нагадуючи, що тебе нема [47, с. 566].

А в поезії «Одна пісня» (1928), нав'язаній українською народною піснею «В кінці греблі шумлять верби...», поет зізнається Вітчизні в любові і в тому, що вона, співуча Україна, для нього є найдорогоціннішою у світі:

О, як забудь Тебе, єдину в світі!
 Твій зір мені ясніш за сонце світить,
 Твоя далека пісня, як хорал [47, с. 372].

Отже, Є. Маланюк у поезії уславлював героїчне минуле Батьківщини й утверджував віру в її незалежне майбутнє. Тема України, розкрита поетом-емігрантом із ностальгічною емоційністю, осмислювалася ним в історіософському аспекті. У творах цієї теми акцентована увага на вузлових періодах історії і водночас спостерігається перегук із сучасністю (перенесення історичних назв, імен і реалій на сучасність). Суперечливий неоднозначний образ Вітчизни, персоніфікований, як у Т. Шевченка, у жіночій іпостасі, репрезентував драму її історії від давніх часів до сучасності. Для поета-філософа Україна, її історія, світогляд і ментальність народу – це Степова Еллада. Є. Маланюк творив у свідомості сучасників міф «Степової Еллади», закладав ідею державності навіть за відсутності умов для її реалізації. У формулюванні «Степова Еллада» містяться два аспекти історіософічних розмислів Є. Маланюка: «прокляття степом» і «Україна-Еллада». Додамо, що емоційний образ України в поезії Є. Маланюка створений із вільної композиції ілюстрацій, топосів та символів, що апелюють до відчуття єдності читача з етносом, його минулим і сучасним. Він є найбільш розкритим у творчості Є. Маланюка, відтворює його авторську концепцію і світосприймання.

У творах про Україну простежуємо історіософські і патріотичні мотиви: філософське осмислення трагічної долі Вітчизни та пошуки виходу

із цього становища, піднесення войовничого духу, мотив «прокляття степом» і Степової Еллади, непереможної невичерпальної сили українців, віри у свій народ і майбутню державність Батьківщини, мотиви втраченої Батьківщини, любові до України й ностальгії за нею, екзистенційні мотиви самотності, суму, відчаю тощо.

2.2. Мотив ролі митця і мистецтва в суспільстві у віршах поета

Естетична концепція мистецтва Маланюка є доволі оригінальною. Він продовжив традицію українських письменників-класиків XIX – початку XX ст., які наголошували на суспільному значенні поезії. Є. Маланюк ставив високі вимоги до особистості поета, завдання якого вбачав у служінні Україні, втіленні загальнонаціональних ідей.

У статтях «Лист до молодих», «Поезія і вірші» він розмислював над сутністю поезії, над тим, як народжується поет, вважав, що митець має створювати свою художню реальність, пов'язану зі стихією життя. «Крізь усю його творчість проходить мотив усвідомлення творчої місії митця, його натхненної праці, яка при жодних обставинах не здатна допускати бодай найменшої фальші чи впливати з кон'юнктури» [64, с. 6].

Мотиви ролі слова як духовної енергії нації звучать у його ліричних віршах «Демон мистецтва», «Стилет чи стилос», «Пам'яті Куліша», «Безкровна Муза – нежива...», «L'artpoetique»; вагу письменників в історії та культурі поет осмислює у творах «Шевченко», «Напис на книзі віршів», «Невичерпальність», «Сучасники», «Зерову» та ін. Провідна думка цих творів – «поет повинен безкомпромісно служити народові, плекати його вольові риси, формувати свідомість нації» [78, с. 77].

У текстах Є. Маланюка про поетів і поезію В. Шапіро влучно виокремлює провідні ідейні домінанти: 1) образ митця, його призначення, 2) «культурні ідеали» [94, с. 180].

Проаналізуємо окремі із цих поезій.

Саме Є. Маланюку належить відома фраза, що стала афоризмом: «Як в нації вождя нема, тоді вожді її – поети». Цими словами з поеми «Послання» (1925–1926) автор наголосив на вагомій ролі поета в житті народу, нації.

У ранній збірці Є. Маланюка «Стилет і стилос» ліричний герой (поет, друге «Я» автора) має вибрати між стилетом (кинджалом із тонким і гострим клинком) і стилосом (паличкою для письма у римлян), що символізують, відповідно, збройну боротьбу й мистецтво.

У вірші «Стилет чи стилос», що дав назву збірці, поет наділяє слово функціями зброї в боротьбі за українську державу та її культуру, за виховання національно свідомих українців, а частка «чи» указує на певну нерішучість ліричного героя перед неминучим вибором.

Стилет чи стилос? – не збагнув.

Двоєко вагаються трагічні терези.

Не кинувши у глиб надійний якор,

Пливу й пливу повз береги краси [47, с. 32].

Принагідно зазначимо, що співвіднесення слова й зброї як двох засобів боротьби за єдину мету у світовій літературі є узвичаєним, особливо воно активізувалося на межі ХІХ-ХХ століть, у часи національно-визвольних змагань інтелігентів-патріотів. Згадаймо поезії Лесі Українки («Слово, чому ти не твердая криця?..»), Олександра Олеся («О слово! Будь мечем моїм!..») та ін.

Є. Маланюк позиціонує себе як поет-державник, окрилений героїзмом пращурів, тому проблему оригінально вирішує на користь стилосу, що нагадує стилет (слово – зброя в умовах виборювання української державності).

Отже, два контрастних поняття: стилет (зброя і сила) і стилос (поетична творчість) поєдналися в Маланюка в одному образі, символізуючи принципову боротьбу за українську державність і служіння красі й мистецтву. Таким чином, Є. Маланюк відтворив процес подолання у

внутрішньому світі ліричного героя дилеми збройної боротьби й мистецтва їхнім синтезом.

Неабияку роль у вихованні державної нації Є. Маланюк відводить мистецтву. У його візіях поет виступає як посередник між Богом і людьми.

У творах про роль митця і мистецтва наявні автобіографічні мотиви, адже автор викладає власні думки щодо цього, свої письменницькі ідеали, характеризує власну творчу манеру. Наприклад, у поезії «Напис на книзі віршів» він охарактеризував себе так: «Напружений, незломно-гордий, / Залізних імператор строф» і пояснив «Чому стилетом був мій стилос / І стилосом бував стилет» [47, с. 130], знову ввівши образи цих антиподів. Адже муза поета-борця покликана слугувати ідеї свободи, і за допомогою слова він намагався боротися проти радянського режиму.

Автобіографічні мотиви в громадській ліриці Маланюка сприяли усвідомленню етичного світу героя, його внутрішніх поривань, розчарувань і, навпаки, віри в краще. Цікавим у цьому плані є триптих «Біографія», що передає роздуми ліричного героя про своє місце в житті, про те, що він – український митець, виходець із поневоленої України, з якою відчуває тісний зв'язок, може покладатися тільки на себе: тільки сила волі і самодисципліна на маршруті творення національної культури принесуть успіх.

Незважаючи на складне емігрантське життя, поет упевнено втілює свою життєву програму, є свідомим українцем, готовим до творення і пропагування волі:

А я мушу незморено – просто –
 Смолоскипом Тобі Одній,
 Я – кривавих шляхів апостол –
 В голубі не вечірні дні [47, с. 36].

У поезії «Безкровна муза – нежива» Є. Маланюк вкотре порушує питання ролі поезії і поета в житті суспільства, а митців слова називає пророками, які «поведуть в останній штурм». Він свідомий того, що в його

неспокійну добу «Так треба грому дужих слів, / Що загули б в литаврах літер» [47, с. 65].

А в згаданому вже вірші «Невичерпальність» автор укотре втілив міркування про те, що поети можуть стати вождями нації:

І ось – Стефаник і Куліш,
Ось – Коцюбинський, Леся – квіти
Степів страждальної землі.
Народу самостійні діти!.. [47, с. 153].

А в центр «українського канону» Маланюк незаперечно помістив Тараса Шевченка:

А то підземно загуде
Вулканом націй ціла раса,
І даром божеським гряде
Нам Прометеїв дух Тараса [47, с. 153].

Принадібно зазначимо, що постаті Кобзаря Маланюк присвятив статті (цикл есе), у яких назвав його «духовним Мойсеєм нашої нації» [78, с. 78].

А показовим щодо концепції служіння поета національній ідеї є також сонет «Шевченко», написаний Маланюком у формі шекспірівського сонета. Ліричний герой цього твору – патріот України – возвеличує Кобзаря, підкреслює своє розуміння місії Шевченка як національного пророка, котрий сприяв національному пробудженню народу.

Найменування «Кобзар Тарас», «трибун», «поет» не визначають цю грандіозну постать в українській історії, є замалими для назви його особистості, оскільки Шевченко є провідником національного визволення:

Не поет – бо це ж до болю мало,
Не трибун – бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все – «Кобзар Тарас»
Він, ким зайнялось і запалало [47, с. 151].

У сонеті Маланюка два останніх рядки, де використаний інтертекст, позначені контрастною зміною тональності: від войовничо-громадянської до

інтимно-лагідної. Автор застосовує ремінісценцією на Шевченків «Садок вишневий коло хати», указуючи таким чином на дві домінанти творчості Шевченка: 1) національний пророк, «провидець-Прометей» («і даром Божеським гряде / нам Прометеїв дух Тараса»); 2) тонкий і душевний лірик.

Ліричний герой твору – патріот, який закликає людей до державотворення і звеличує роль Шевченка у цьому.

Присвятив Є. Маланюк також твори іншим митцям. Це такі поезії, як «Пам'яті Куліша», «Миколі Зерову» та ін.

Живучи далеко від батьківщини, Є. Маланюк завжди цікавився подіями в ній, слідкував за творчістю українських письменників. Зокрема, Максиму Рильському і Павлу Тичині поет присвятив вірш «Сучасники», що увійшов до збірки «Стилет і стилос». Він складається з двох контрастних частин. У першій автор захоплюється лірикою та манерою письма М. Рильського, називає його «алхіміком мудрих слів» [47, с. 46].

А в другій частині автор виявляє розчарування пізнішими творами П. Тичини, який писав те, що вимагала панівна ідеологія.

Гіркий сарказм, що досягається яскравими антитезами, містять рядки, де йдеться про відмінність ранньої поезії Тичини, що закликала боротися за незалежність (збірка «Сонячні кларнети») і поезії часу написання «Сучасників»:

Раптом... брязнуло враз! І ридально навек розірвалось...

І бездонним проваллям дихнула порожня луна.

... від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась.

... в окривавлений Жовтень – ясна обернулась Весна [47, с. 46].

Є. Маланюк відхиляє зраду ідеї, засуджує тих митців, які зламалися під тиском радянської влади, яку автор відверто засуджує. Принагідно зазначимо, що осуд тоталітарної системи, гнів і обурення рабським духом українців звучить і в поезіях «Anno Domini 33», «Друге посланіє», «Уривок із поеми», «Історіософічне» та ін.

У поезії «Сучасники» вдало вжито міфологему річного циклу, що відповідає циклу буття людини, країни і Всесвіту. Весна (відродження живого) суперечить жовтню (осінньому місяцю, що символізує відмирання усього живого на зиму). А лексема «окривавлений», є тут багатозначною (колір осіннього листя й пролітої крові). Тут наявний натяк на криваву Жовтневу революцію, на подальший більшовицький (червоний) терор.

У медитації «L'art poétique» (1924) (від франц. – мистецтво поетичне) поет замислюється над роллю митця в житті нації в добу бурхливого ХХ століття. Поезія, за ним, має не відтворювати романтичні й ніжні емоції, а плекати нездоланність, вольові риси, що сприятимуть досягненню незалежної держави:

І над безоднями глибин
Стихії шалом біснуватим –
Єдино Конструктивний Чин
Поможе нам опанувати.

Національним поетом, за Є. Маланюком, є той, чия творчість впливає на свідомість нації, творить нове, сприяє національному поступу:

Поет – мотор! Поет – турбіна!
Поет – механік людських мас,
Повстань майбутнього сурмач,
Що конструює День над Ніччю... [47, с. 72].

Отже, мотив ролі митця й мистецтва в суспільному житті, слова як духовної енергії нації широко представлений у поезії Є. Маланюка, поета-борця за українську державу. Цей мотив тісно пов'язаний з автобіографічними мотивами, адже поет викладає власні думки щодо функцій митця й мистецтва, свої письменницькі ідеали, характеризує власну творчу манеру. Наголошуючи на ролі митця в суспільстві і державотворення, Є. Маланюк в окремих поезіях засуджує тоталітарний режим, що «зламав» деяких митців, не дав їм свій талант застосувати задля національно-культурного поступу нації.

У проаналізованих творах наявний ліричний образ поета-пророка, патріота України; автор стверджує, що призначення митця – безкомпромісно служити народові за будь-яких обставин, формувати свідомість нації.

2.3. Мотиви релігієсофської та інтимної лірики митця

У другий період творчості Є. Маланюк почав уважніше ставитися до внутрішнього світу особистості, зацікавився темою долі людини, її психологією, мотивом смерті, намагався розкрити філософську концепцію життя людини. Водночас поглибилася релігійність його світовідчуття, наявна й у перший період творчості («Ісход», «Молитва» (1927), «Вчини мене бичем Твоїм» (1933) та ін.). Особливого осмислення це все набуло в другий період творчості.

У філософській ліриці Є. Маланюк проводить екзистенційні мотиви, часто звертається до Бога й водночас проводить зв'язки із землею. Спостерігаємо напластування естетичного начала авторського «я» на філософське, що є ще однією спільною рисою стилю Маланюка й представників «празької школи».

Поет прагне розкрити гармонію всесвіту й особистості, але не може не вказати на її вади. Так, у поезії «Думи» Є. Маланюк протипоставив людську цивілізацію і сучасну йому людину космосу природи:

Мертвий ідол машини явив півлюдину

Суміш робота й мавпи, механіки й зла... [47, с. 507].

При цьому космос, за Маланюком, є живим і мудрим, має надсилу, яку ніхто не може осягнути.

Серед філософських осягнень митця – ідея хаосу, світобудови, «де стикаються два хаоси – хаос людської сутності і хаотичність всесвіту» [64, с. 13].

Ліричний герой прагне до гармонії з природою, що є неможливим, адже природа недобра, містить насіння вселенської трагедії. Тому в окремих філософськи насичених віршах поета помічаємо мотиви приреченості й надриву («Провесна», «День», «Гірка весна»). Однак і крізь них проглядаються оптимістичні нотки. Так у поезії «Гірка весна» поет таки переконує, що «ще будуть тижні сонцем повні» [47, с. 477].

У творах Маланюк часто застосовує часові поняття (пори року, місяці, час дня, ніч), за допомогою яких творить образи. Час у його творах або протікає, або набуває функцій контрасту до минулих часів, або умовної миті буття, але завжди інтерпретується медитативно, означуючи певну концепцію, зокрема, концепцію життя людини. Це бачимо, наприклад, у творах «Розмова», «Серпень, вересень...», «Ностальгія»). Так, у поезії «Серпень, вересень...» Є. Маланюк проводить паралель між зміною місяців і людським життям, набутих життєвим досвідом із прожитими роками:

Серпень, вересень вже непорушно стоять

І чекають на спізнений жовтень.

Десь надійде з-за обрію черга твоя

І той день, що його не знайшов ти [47, с. 473].

Як бачимо, пори року, час доби асоціюються у творах поета з життям людини, її настроєм, переживаннями тощо. А найкраще Є. Маланюк зображує осінь, зиму («Серпень, вересень...», «Зима», «Осінь», «Осінь палає холодним вогнем» та ін.), що асоціюються зі смутком, самотністю, тишею. Вибір таких пір року визначила особиста й духовна самотність поета. Так, у поезії «Зима», написаній у 1955 році, зима для ліричного героя асоціюється з марлею на рані, зі шпиталем. Зимова природа заспокоює його, але не обнадіює, бо дає відчуття «життя посмертний жаль» [47, с. 513].

Мотив самотності зустрічається вже в ранній творчості митця («Ой у полі жито копитами збито», «Як завше, дні повиті крепом...», «Інтермеццо» та ін.). Звучання цього мотиву завдяки залученню яскравих метафор набуває рис «самотнього співу», тиші, «пустелі самоти» тощо.

Принагідно зазначимо, що мотив самотності у творах Маланюка поєднується з ностальгією за рідним краєм, своєю втраченою землею. Наприклад, у пізнішій поезії 1965 р. під промовистою назвою «Ностальгія» поет звертається до України, називаючи її Понтійською Навсікаєю. Вона, Батьківщина, постійно в його уяві, думках, є мрією, призначенням ліричного героя, заповнила все його єство. Попри самотність на чужині, образ якої в поезії асоціюється з хижою безоднею і тьмою, він живе, зігрітий мрією побачити рідну землю, для якої жив і творив:

Ти серце сповнюєш до краю,
 На інше містя вже нема.
 Тому й безодню хижу краю,
 Хоч вколо – самота і тьма [47, с. 615].

Як слушно підзначила О. Прохоренко, «у поезії Євгена Маланюка художній час тяжіє до вічності, поет навіть визначає її координати: "без границь, відкрита" ("Літо", "Рондо"), "так близько" ("За мармурові мури мрій..."), "снить за муром хмар" ("За шал жагучої жадоби..."). Автор контрастно бачить цей світ, у його уяві існує чіткий вертикальний поділ на два світи: "Спокій і синь небуття", що переходить або межує з вічністю, так званий "верх" і "низ", забарвлений у "земного тіла кров і піт"» [64, с. 14].

Людське життя Є. Маланюк бачить переважно в безрадісних фарбах. Наприклад, у поезії «Горобина ніч» він номінує його «убогим, бідним днем», стверджує, що воно, «як і все веде до брами ночі» [47, с. 615].

Своєрідно в концепції Маланюка представлено образ смерті, що є не кінцем, а продовженням, ніби народженням нового життя, що складає таємницю буття. Так, у поезії «Побачення» він стверджує, що «немає смерті», а померла людина опиняється далеко, «там, де літо все ще триває пахощами липня» [47, с. 389], і зустрічається після довгої і гіркої розлуки з померлими родичами. Таким чином автор долучається до концепції «празької школи» зивання до смерті, визволення від страху перед нею, що заважає повноті життя.

Філософські мотиви самотності, роздуми над смертю й вічністю існування, мірою добра і зла у світі, пошук своєї функції, власної духовної реалізації приводять Є. Маланюка до усвідомлення Бога, покорі перед Всевишнім. Бог у його поезії є уособленням «"світового творця", "архітекта", "першодвигуна", всевластителя небувалої космічної сили і влади ("Вечір", "Зловіще", "Чужина", "Послання")» [64, с. 15].

Так, у поезії «Вечір» автор стверджує вічну всемогутність Бога, вищого за Сонце:

Звучить все та ж музика зорь
 Під скиптром диригента-Бога,
 І заглуша сліпий простор
 Мою анафему епохам [47, с. 63].

Мріючи про незалежність України, Маланюк уявляв прибуття проводиря, державника, який нагадував біблійних пророків. Тому в поезії митця наявні образи Мойсея, Єремії, апостола Петра тощо. Також присутні тут образи Архангела, Ангела. Це дозволило Є. Маланюкові пов'язати державницьку ідеологію з вартостями християнської моралі.

Уособленням великої безкорисної любові до людей, саможертвності, героїзму заради спасіння людей є у творчості Є. Маланюка образ Ісуса Христа, якого він опоетизував, зокрема, у творі «Голгофа». Тут Господь зображений розіп'ятим на хресті, але нескореним, а коло нього – дух нечистий, який дорікає Ісусу, що не скорився йому й постраждав за чужі гріхи.

Цікаво, що релігійні мотиви автор залучає, описуючи й природні явища. Природа як вияв існування Бога, людська доля й безщастя як вияв приречення згори, життя людське як дарунок Божий, віра в Царство небесне – усе це цілком християнські погляди на людське існування. Поезія Маланюка, здебільшого другого періоду, відзначається пошуком вартісності людського існування, сенсу окремого буття, зверненням до біблійних образів.

Любовна лірика Є. Маланюка наразі є недостатньо дослідженою. У ній поет постає як визначний майстер. В інтимній ліриці Є. Маланюк оспівує перші почуття, красу кохання. Кохану порівнює з античними богинями, героїнями. За спостереженням дослідників, інтимна лірика поета «вражає лицарським ставленням до світу та до жінки» [85, с. 70].

Твори мають автобіографічний характер. Тут автор осмислює свою долю, згадує про рідний край, близьких людей, звертається до жінок (Наталі Ливицької, Ганни Редер, Богумили Савицької), зізнається у своїх переживаннях, інтимних почуттях.

У ранніх творах митця «А як же Наталочка?..», «І час настав...», «Вічна» та інших знайшли відтворення сердечні справи поета. Зокрема, у поезії «А як же Наталочка?..» (1924) втілено переживання молодого Є. Маланюка через невзаємне почуття до молодої поетки Наталки Ливицької. Твір написано напередодні весілля Наталки з Петром Холодним у серпні 1924 р. Ливицька-Холодна у 18 років залишила Україну, але любила її і згадувала, як і Євген, упродовж життя. Він, навчаючись у м. Подебради на інженерному факультеті Української господарської академії, закохався в Наталку, знайомив її з модерністською поезією, писав їй листи, у яких образ дівчини асоціювався з рідним краєм. Але вона не приймала кохання юнака. І в одному з листів написала, що відчуває до нього дружбу, а кохає Петра Холодного. Але відвертість коханої викликала в поета бурхливі емоції, страждання, у результаті чого з'явилися ці рядки:

А як же Наталочка? Як же квітень?
 Невже ж вони – будуть, а я – ні?
 Невже ж буде й потім сонце і вітер,
 Прозорі простори в долині?[47, с. 50].

У песимістичному ліричному вірші поет уявляє, як кохана дівчина відвідує його могилу з Петром Холодним. Ці уявні картини приводять його до заперечення смерті й бажання жити, насолоджуючись теплом сонця, весною:

Ні. Я буду. Я буду. Я хочу в теплі
 Медом сонця й вином весни п'яніти,
 Бачить мудре обличчя моєї землі
 І під гримом грудня і в квітня квітах [47, с. 50].

У поезії «Один вечір» (1926) із промовистою присвятою – «Єдиній» прототипом «єдиної» знов була Наталя Лівницька, листи до якої закоханий поет підписував «Ваш П'єро».

Пригадаємо, П'єро – комічний персонаж французького народного театру XVII століття, а в європейських модерністів цей образ розкрився по-іншому, як приховування розчарування, туги за ідеалом, осягнення неможливості реалізації гармонії в житті й світі.

Поезія Є. Маланюка «Один вечір» композиційно складається з трьох частин із відповідною ритмікою. Перша частина має урочистий ритм і передає піднесення й емоційне напруження ліричного героя. Читачі бачать тут «єдину» лише за окремими деталями. Вона горда, сильна, майже «фатальна жінка». Таке її сприймання досягається завдяки залученню образів світової культури, що характеризують цю жінку: «Хто Ви: Борджія чи Клеопатра, / Жанно Д'Арк українських степів?».

У другій частині змінюються ритміка й тональність поезії. Читачеві відкривається сумна реальна картина, яку бачить ліричний герой і де, здавалося, нема місця кохання: «Навколо все чуже. Чуже до божевілля. / Цей дощаний театр, злинялі лаштунки...». Але алюзія на цитату з п'єси В. Шекспіра про світ-театр, людей-акторів у ньому стверджує зворотне. А порівняння коханої з образом «лілеї білої на зламанім стеблі» відсилає читача до образу Офелії з трагедії «Гамлет» Шекспіра – чистої, невинної, однак втраченої для Гамлета. Можливо, це пророцтво Маланюка щодо втрати ним Наталки Лівницької, яка одружилася з художником П. Холодним.

У третій частині твору помічаємо мотив вічного кохання. Ця частина написана урочисто, піднесено, і ліричний герой стає поетом, який спроможний увічнити свою любов.

В інтимній ліриці поета часто вживаним є композиційний прийом спогаду. Зокрема, його простежуємо в поезії «Задавнена розмова (1924), адресованій княжні Ользі Туган-Барановській. З нею поет познайомився на Україні, у Києві, зустрічався в Празі, згодом вона стала кіноактрисою. У творі лірична героїня постає пишною, гордою, неприступною, для неї юнак – надто палкий, тому «бути удвох – не пристало» [47, с. 493].

Образи весняного Києва, який «втопився в садках», «Дніпрові води», «росяної тиші» підкреслюють пору молодого кохання. І хоча лірична героїня не дає надій закоханому юнакові, твір позбавлений песимістичних ноток, юнак покірний своїй долі, радий уже тому, що неприступна княгиня вийшла до нього на побачення.

На відміну від ранньої інтимної поезії, у творах повоєнного часу бачимо зміну настроїв, мотивів. Любов, глибокі інтимні почуття оцінено тепер крізь призму прожитих років, більш розсудливо, автор самозаглиблюється в пережите, осягає власну душу. Зрештою Маланюк перетворює індивідуальні переживання в універсальні категорії буття, серед яких найвищою є Любов. Так, ліричний герой поезії «На палубі, під зорями удвох...» підсумовує, що жити – значить любити. А це є наближенням до Бога, що і є Любов.

Своєрідною для розкриття творчої манери Маланюка-лірика є збірка «Проща». У її творах сильно проявився ліричний струмінь, пристрасна емоційність, а також цікавий рідкісний на той час аспект інтимної лірики – еротизм (тілесна сторона кохання). Про це поет каже невимушено, щиро.

Зокрема, у поезії «Присвята» ліричний герой згадує, як кохана вела його лабіринтом любові, а її образ метафорично забарвлений, вона – «сонця й літа нестримана повінь». Художні деталі – очі, руки, брови й нарешті уста коханої, забарвлені яскравими епітетами й порівняннями, свідчать і про тілесну сторону кохання, і водночас маркують пристрасність і глибину незабутніх почуттів, набувають ролі своєрідного дороговказу:

І коли б не смагляві ті руки,

І не очі сапфірні, як вічність,
 Не ті брови твої тонколуки,
 Не уста, як п'янка невідкличність,
 То не мав би злотоваї нитки
 І у пітьми б сліпучій загинув... [47, с. 449].

Жінка в поетичному світі Маланюка змальована в двох іпостасях: як ідеальна і як тілесна любов. Перша подана образом Беатріче, вона в уяві, у мріях ліричного героя. Тілесна ж любов, як-от у поезії «Кармен і Беатріче», оживає в образі реальної жінки, кожен рух її зваблює:

На стегна, стягнеті едвабом
 Лягла смаглявая долонь,
 І в кожному русі лише зваба,
 І в кожному відрусі – вогонь [47, с. 182].

Триптих «Присвятні строфи» (1940) присвячений спогадам про далеку юність. Уже зрілий автор оспівує красу молодості, диво захоплення, першого щирого почуття. Для зображення коханої, своїх почуттів автор залучає античні образи, сюжети й мотиви:

Доба скрегоче і рикає Крізь порох, полум'я і дим,
 Лиш ти, волинська Навсикає, На Ікві, в липні золотім.
 Лиш ти ввижаєшся частіше, Іонським мармуром ясна.
 І ось навколо квітне тиша, Еллада, сонце і весна.

У центрі твору бачимо образ Навсікаї з Гомерової «Одиссеї», близький неокласикам. Асоціюється жіночий образ у поета і з пів-Артемідією, пів-наядією, «що, пливучи, здіймає срібний пил» [47, с. 342].

Є. Маланюк оспівує жінку різного віку, від якого залежить порівняння із весною, літом чи осінню. Наприклад, у поезії «Наречена» (1962), присвяченій Ганні Савицькій, дівчина-наречена асоціюється з вишневим деревом у цвіту, бо білий колір символізує цнотливість. Жінка в літню пору (зріла жінка) – «і життєдайне, і живе, і повне творчої любові» [47, с. 529].

У поезії «Портрет» (1954) осінь, асоціюючись із жінкою, описана, як «довершеність і спокій пані», «корона літа й сяйво мет» [47, с. 524].

Отже, Є. Маланюк постає і майстром релігієсофської та інтимної лірики. У творах на філософські теми («Серпень, вересень...», «Зима», «Осінь», «Гірка весна», «Думи», «Горобина ніч», «Побачення» та ін.) він замислюється над мірою добра і зла у світі, над долею людини, її психологією, смертю, намагається розкрити філософську концепцію життя, підпорядкування його певним законам, проводить мотиви приреченості й надриву, пов'язані з неможливістю гармонії людини й природи, вводить екзистенційні мотиви – самотності, туги, сенсу буття тощо. Філософська лірика містить і релігійні мотиви: усвідомлення Бога, покора перед Всевишнім та ін. («Вечір», «Голгофа» тощо).

У творах про любов наявні автобіографічні мотиви. Окремі з цих віршів присвячені реальним жінкам, які зустрічалися на життєвому шляху поета («А як же Наталочка?..», «Задавнена розмова» та ін.). Якщо в ранній творчості в поезіях про кохання переважають мотиви страждання через нерозділене почуття, самотності ліричного героя, палких юних почуттів, і водночас звучать оптимістичні нотки, то в зрілій поезії Маланюк проводить мотиви ностальгії за минулими почуттями, красою молодості, самозаглиблення в пережите; перетворює індивідуальні переживання в універсальні категорії буття, вважаючи найвищою саме любов. Адже її сила в поезії митця протистоїть смерті, духовній і фізичній. Відтак його ліричний герой не боїться вигоріти в «полум'ї краси». Поет проводить думку про святість чистого почуття, про наближення до вічності особистості, яка має дар кохати по-справжньому. Інтимній ліриці Маланюка притаманний ліричний струмись, пристрасна емоційність, еротизм; жінка в його творах асоціюється залежно від віку з різними порами року, кольорами, явищами природи, часом він порівнює її з античними героїнями.

Висновки до розділу 2

Є. Маланюк є автором громадянської, філософської, інтимної, пейзажної лірики, у якій відтворено різноманітні мотиви: історіософські, екзистенційні, патріотичні, біографічні, особистісні тощо. Поглиблений аналіз лірики митця дозволив конкретизувати наявні в ній мотиви.

Було з'ясовано, що тема України, її трагічної долі, прагнення української державності, ностальгії за Батьківщиною, роздуми про роль митця й мистецтва, сенс людського існування, любові в житті людини, ставлення до віри і Бога – центральні теми лірики Є. Маланюка.

Образ Вітчизни є ключовим у його еміграційній творчості, зокрема, він представлений у таких поезіях, як «Символ», «Невичерпальність», «Голоси землі», «Батьківщині», «Варязька балада», «Степова Еллада», «Псалми степу», «Під чужим небом» та багато ін. Тема України, розкрита поетом-емігрантом із ностальгічною емоційністю, осмислювалася ним в історіософському аспекті. Є. Маланюк уславлював героїчне минуле Батьківщини й утверджував віру в її незалежне майбутнє. Суперечливий неоднозначний образ Вітчизни у його творах, персоніфікований у жіночій іпостасі (Степової Еллади, Земної Мадонни, Диви Марії, а часом – Чорної Еллади, повії, відьми, зрадливої бранки), репрезентував драму її історії від давніх часів до сучасності. Еллада (Україна) Маланюка має дві антагоністичні сторони: Степова Еллада (символ краси, добра, протистояння нищенню, ідеальної держави) і Чорна Еллада (реальна дійсність). Є. Маланюк творив у свідомості сучасників міф «Степової Еллади», закладав ідею державності навіть за відсутності умов для її реалізації.

У творах про Україну простежуємо історіософські й патріотичні мотиви: філософське осмислення трагічної долі Вітчизни, піднесення войовничого духу, мотив «прокляття степом» і Степової Еллади, непереможної сили духу українського народу, втраченої Батьківщини,

синівської любові до неї. Поневіряння в еміграції, страждання, самотність, сум, ностальгія поета спричинили екзистенційні мотиви в цих творах.

Є. Маланюк – поет-борець за українську державність. Закономірно, широко представлені в його ліриці мотиви ролі митця й мистецтва в суспільному житті, слова як духовної енергії нації («Демон мистецтва», «Стилет чи стилос», «Пам'яті Куліша», «Безкровна Муза – нежива...», «L'art poétique», «Біографія», «Шевченко», «Напис на книзі віршів», «Невичерпальність», «Сучасники» та ін.). У ранній збірці Є. Маланюка «Стилет і стилос» ліричний герой (поет, друге «Я» автора) має вибирати між стилетом (кинжалом із тонким і гострим клинком) і стилосом (паличкою для письма у римлян), що символізують, відповідно, збройну боротьбу й мистецтво. Є. Маланюк окрилений героїзмом пращурів, тому проблему оригінально вирішує на користь стилосу, що нагадує стилет (слово – зброя в умовах виборювання української державності). Мотив ролі митця й мистецтва в суспільному житті тісно пов'язаний з автобіографічними мотивами: Є. Маланюк викладає власні міркування про призначення митця й мистецтва, свої письменницькі ідеали.

Він є і майстром релігієсофської та інтимної лірики, де замислюється над мірою добра й зла у світі, над долею людини, її внутрішнім світом, смертю, концепцію життя, проводить екзистенційні мотиви – самотності, туги, сенсу буття тощо. Філософська лірика містить і релігійні мотиви: усвідомлення Бога, покора перед Всевишнім та ін. («Вечір», «Голгофа» тощо).

У творах про любов яскраво вирізняються автобіографічні мотиви. Автор відтворює свої перші почуття, симпатії, переживання («А як же Наталочка?...», «Задавнена розмова» та ін.). Є. Маланюк оспівує жінку різного віку, відповідно, порівнюючи її з різними порами року; згідно з неокласичними тенденціями часом асоціює її образ з античними героїнями чи іншими постатями світової культури.

У ранній інтимній поезії переважають мотиви страждання через нерозділене почуття, самотності ліричного героя, палких юних почуттів, звучать оптимістичні нотки. У зрілій творчості Маланюка присутні мотиви ностальгії за минулим, красою молодості, самозаглиблення в пережите («Присвята», «Присвятні строфи», «Наречена», «Портрет» та ін.). Автор обертає індивідуальні переживання у вічні категорії буття, найвищою серед яких є любов як антитеза смерті. Є. Маланюк стверджує святість любові, наближення до вічності тієї людини, яка вміє по-справжньому кохати.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Аналіз шкільних програм і підручників в аспекті досліджуваної проблеми

Одним із найважливіших завдань вивчення української літератури в сучасній школі є формування і розвиток літературної (предметної) компетентності. Укладачі чинних навчальних програм трактують дану дефініцію як «готовність і здатність працювати з текстами різних художньо-естетичних систем, культурно-історичних епох, світоглядних орієнтирів, традицій і стилів: розуміти зміст прочитаного, з'ясувати авторську позицію і художні засоби донесення її до читача, творити на основі прочитаного власні смисли щодо порушених проблем, висловлювати власну (подеколи критичну) позицію стосовно прочитаного, сприймати художній твір як чинник формування життєвого досвіду та соціально-психологічного й соціокультурного становлення»[54, с. 6]. Виходячи зі змісту даного визначення, можемо витлумачити риси, що притаманні компетентному читачу: стійкий інтерес до читання, здатність уявляти й переживати прочитане, критично й рефлексійно мислити, інтерпретувати прочитане, знаходити авторські і творити власні смисли, відчувати естетичну насолоду від художнього слова, відкривати національні й загальнолюдські цінності, жити й творчо діяти в умовах глобалізаційних змін та полікультурного суспільства, цінувати надбання національної культури й поважати здобутки інших народів [54, с. 7].

Серед низки конкретних завдань вивчення української літератури цінними для нашого магістерського дослідження є наступні:

- удосконалення вмінь діалогічної взаємодії з текстом, умінь аналізувати й інтерпретувати художній твір; збагачення читацького досвіду,

- розширення кола читання, вироблення алгоритму прочитання художніх творів різних естетичних систем, напрямів, жанрів, стилів;
- формування культури художнього сприймання, естетичних потреб, смаку, почуттів, читацької культури, установок, мотивів, здатності сприймати художній твір з естетичних позицій, розглядати його в єдності змісту і форми [54, с. 6].

Отже, виходячи зі змісту сучасних чинних нормативних документів, ми розуміємо, що не достатньо під час вивчення ліричних творів у школі обмежуватися лише аналізом вірша, оскільки важливо ще й мотивувати учнів інтерпретувати прочитане, робити самостійні оцінки, критично ставитися до ідей і емоцій, які пропонує автор. Оскільки, як зазначають укладачі програм, у пам'яті здобувачів освіти лишається те, що має емоційне позначення.

Потрібно зазначити, що лірика як літературний рід найменше представлена в чинних програмах із української літератури. Її вивчення розпочинається у 5 класі під час текстуального дослідження поетичної творчості Т. Шевченка («За сонцем хмаронька пливе...», «Садок вишневий коло хати»). Тоді ж програмою передбачено засвоєння здобувачами освіти теоретико-літературного поняття «ліричний твір», а серед предметних компетентностей важливими виділено такі: учень/учениця відтворює настрої пейзажних поезій, описує власні відчуття, викликані художнім твором, виразно читає поезії. Таким чином, уже починаючи з 5 класу, учні набувають первинних практичних умінь читати та досліджувати лірику.

У кожному класі в змісті програмового матеріалу представлена творчість поетів-класиків:

- 5 клас – Т. Шевченко, П. Тичина, М. Рильський;
- 6 клас – Т. Шевченко, Леся Українка;
- 7 клас – Т. Шевченко, Ліна Костенко, В. Симоненко, А. Малишко;
- 8 клас – Т. Шевченко, Леся Українка, В. Сосюра, В. Голобородько;
- 9 клас – Т. Шевченко;
- 10 клас – І. Франко, Леся Українка, М. Вороний, О. Олесь;

- 11 клас – П. Тичина, Є. Плужник, М. Рильський, Б. І. Антонич, В. Стус, Є. Маланюк, В. Симоненко, Д. Павличко, І. Драч, М. Вінграновський.

Як бачимо, найбільше вивчається лірика у старшій школі, адже здобувачі освіти відповідно до вікових і психологічних особливостей можуть здійснювати повноцінний шкільний аналіз ліричного твору.

Крім того, ми проаналізували низку теоретико-літературних понять, пов'язаних із розумінням, усвідомленням та аналізом лірики в різних класах:

- 5 клас – ліричний герой;
- 8 клас – філософська лірика, громадянська лірика, інтимна лірика, пейзажна лірика, вільний вірш, верлібр;
- 9 клас – ліричний герой (поглиблено);
- 10 клас – філософська поезія, гімн, сонет;
- 11 клас – сонет, поглиблення поняття про ліричного героя.

Можемо зробити висновок, що згадані терміни подаються з врахуванням принципу «від простого – до складного» і є важливими під час вивчення творчої спадщини поетів-класиків та їхніх програмових творів.

Творчість Є. Маланюка за чинними програмами з української літератури вивчається в 11 класі в розділі «Під чужим небом» протягом двох уроків (орієнтовно). На нашу думку, така кількість годин є недостатньою для ґрунтовного висвітлення творчого внеску поета в розвиток української класичної літератури.

У процесі опанування програмовим матеріалом у старшокласників мають бути сформовані предметні і ключові компетентності. Серед предметних компетентностей важливими є: учень/учениця знає й розповідає коротко про життя і творчість Є. Маланюка; розкриває особливості художнього осмислення долі України в поезії «Уривок з поеми»; пояснює символічність її назви; указує на актуальність оптимістичного висновку про майбутнє України; характеризує із посиланням на текст поезії «Напис на книзі віршів» погляди митця на призначення поезії, важливість місії поета закарбовувати свій час для нащадків [54, с. 31].

Ключові компетентності передбачають те, що учень/учениця доводить важливість прояву ініціативи, готовність брати на себе відповідальність; розуміє зв'язок історичного минулого із сучасністю; толерантно відстоює власну позицію в дискусії [54, с. 32].

Зміст програмового матеріалу про творчість українського поета Є. Маланюка деталізований у підручниках із української літератури для 11 класу. Беремо до уваги лише навчальні видання для старшої школи рівня стандарту, враховуючи методичні вимоги щодо шкільного аналізу ліричних творів, який у повному обсязі розпочинається з 10 класу.

Під час дослідження ми звертаємо увагу на низку питань:

- відповідність матеріалу вступних статей і тем підручника змісту програмового матеріалу;
- розгляд картини світу митця у біографічному контексті;
- глибина шкільного аналізу поетичних творів відповідно до вимог його проведення;
- наявність різнорівневих завдань, творчих робіт;
- робота з ілюстративним матеріалом.

У підручнику Л. Коваленко та Н. Бернадської [30] представлено творчість поетів «празької школи» і Є. Маланюка. Так, у статті під назвою «Державник і поет» розкрито життя і творчість автора, зазначено його найвідоміші поетичні твори, детально проаналізовано програмові тексти, вказано, що всі вони пронизані духом української державності.

Цікавими є рубрики навчального видання («Подискутуємо», «Запитання та завдання», «Література в колі мистецтв», «Ви – творча особистість»), зміст та завдання яких передбачають узагальнення та систематизацію вивченого теоретичного матеріалу, дозволяють перевірити рівень засвоєння його учнями.

Розвиткові творчих здібностей, аналітичного розуму та нестандартного підходу до з'ясування конкретних питань або розв'язання проблемних ситуацій сприяє рубрика «Ви – творча особистість», де одним із завдань є

наступне: «Створіть разом з однокласниками та однокласницями аудіо книгу громадянської лірики Є. Маланюка та оприлюдніть її на відеохостингу YouTube» [30, с. 148].

Укладачі навчального видання звертають детальну увагу на аналіз програмових творів, не лише подаючи теоретичний матеріал, а й плануючи низку запитань і завдань до нього, які дадуть можливість закріпити вивчений матеріал. Наведемо приклади деяких із них:

- *Прокоментуйте поетичні рядки з поеми Є. Маланюка «Побачення». Які світоглядні основи в них відображено? Які алюзії використано? Поясніть їхнє значення.*
- *Проаналізуйте «Уривок із поеми». Поясніть назву твору. У робочий зошит випишіть тропи та поясніть їх роль у розкритті ідейного задуму [30, с. 148].*

Пізнавальним і корисним щодо вивчення творчого спадку Є. Маланюка є підручник із української літератури під загальним авторством А. Фасолі [87]. Укладачі навчального видання розкривають цікавий, багатий і неповторний художній поетичний світ класика української поезії, представляють його як особистість, подаючи портрет, розкриваючи вдачу, захоплення тощо.

Про митця високого художнього рівня сказано у розділі «Знайомство здалеку і зблизька», в якому розкрито сторінки життєпису Є. Маланюка, художній світ його поезій, проаналізовано «Уривок з поеми» як художнє осмислення героїчної і трагічної історії України, здійснено текстуальний огляд «Напису на камені віршів...» як ліричного роздуму про місію поета і призначення поезії.

Низка запитань і завдань, що вміщені в розділі, складають практичний інструментарій, що допоможе вести конструктивний «діалог» із творами, і націлюють здобувачів освіти на формування вмінь екзистенційно-діалогічного прочитання художніх текстів. Візьмемо декілька для прикладу:

- *Кому, на вашу думку, адресована поезія «Напис на книзі віршів...»? Поясніть її назву.*
- *Схарактеризуйте образність вірша. Який зміст автор вкладає в образи стилета і стилоса? [87, с. 124].*

Цікавою і важливою для формування літературної та інтерпретаційної компетентності є рубрика «Ваші читацькі проєкти». Вона спонукає старшокласників до використання власного творчого потенціалу в розкритті конкретних питань, актуалізує їхні сформовані здібності самостійного виконання завдань, сприяє наочному демонструванню читацького бачення конкретних літературознавчих проблем або питань. Укладачі, наприклад, пропонують такі завдання в цій рубриці:

- *Розкрийте громадянську позицію поета-патріота Є. Маланюка. Створіть бук трейлер «Наша ціль – духовна суверенність»;*
- *Об'єднайтеся у творчі групи. Підготуйте повідомлення про життя і творчість поетів «празької школи» Олени Теліги чи Олега Ольжича (за вибором). Презентуйте слайд-шоу «Яскрава заграва блискучого дня нашої літератури...» у супроводі ліричних творів Олени Теліги й Олега Ольжича [87, с. 124].*

На тонких знавців, сміливих відкривачів-першопрохідців розрахований підручник із української літератури для 11 класу під загальною редакцією О. Слоньовської [71]. У ньому автори розкривають життєвий і творчий шлях Є. Маланюка в тісному взаємозв'язку із «празькою школою» поетів. Аналізуючи творчий доробок класика, укладачі акцентують увагу на ідейній важливості образу України в його творах, обґрунтовують проблему утвердження української державності, яка розкривається в програмових творах автора. Ґрунтовно проаналізовано два періоди творчості поета, твори «Уривок і поеми», «Напис на книзі віршів», визначено домінантні риси авторського почерку: історіософічність, симфонічність, наявність символіки, антитези, риторичних запитань.

Краще зрозуміти навчальний матеріал, що стосується творчості Є. Маланюка, здобувачам освіти допоможе рубрика «Діалог із текстом». Даючи відповіді на запитання, запропоновані в ній, старшокласники мають можливість перевірити рівень засвоєння теми уроку, зрозуміти свої досягнення або прогалини. Автори пропонують низку запитань, серед яких найбільш цікавими, на нашу думку, є такі:

- *Чи погоджуєтесь ви з думкою літературознавця І. Дзюби, що вірші Є.Маланюка написані «строгим і лапідарним» стилем, автор «не потонає у емоціях, а формує їх напругою думки»? Аргументуйте прикладами з поезій. - Поясніть, у чому полягає «симфонічність» лірики Є. Маланюка? [71, с. 160].*

Задля реалізації змістового компонента програми, осягнення зв'язку між літературними творами у підручнику запропоновано рубрику «Діалоги текстів». Вона спонукатиме здобувачів освіти пригадати вивчений матеріал на уроках історії, зарубіжної літератури, надасть їм можливість висловити думки про творчість Є. Маланюка, значно розширить поле розуміння програмових творів. Наприклад:

- *Прочитайте уривок із твору Генріха Гейне «Сілезькі ткачі»: «Проклін отій нашій-ненашій країні, / Де сором та ганьба панують єдині, / Де гинуть дочасно хороші квітки, / Де в цвілі та гною живуть хробаки».*

Порівняйте цей уривок із рядками з поезії Є. Маланюка (цикл «Діва-Обида»: «І сліз – пісні, й бандури – біль, / і та розслабленість ледача / І серця, й розуму, і рук - / Безсила насолода плачу / Безсоромно-плебейських мук.../ Невже ж калюжею Росії / Завмре моя широчина»). Що спільного в цих рядках? [71, с. 160].

Подібні завдання є одночасно і складними, і проблемно-пошуковими, адже, щоб дати на них відповідь, потрібно поміркувати, як різні письменники (наприклад, Є. Маланюк і Г. Гейне) інтерпретують схожі теми або образи, чому звертаються до висвітлення конкретної проблеми.

Завдання рубрики «Мистецькі діалоги» апелюють до глибинних зв'язків літератури з іншими видами мистецтва. Здобувачі освіти, здійснюючи творчо-пошукову роботу, вчать порівнювати вивчений твір з іншими мистецькими зразками, визначати спільне або відмінне. Під час вивчення поезії Є. Маланюка укладачі навчального видання пропонують, наприклад, старшокласникам зануритися в неповторний світ пісні і прослухати вірш зі збірки автора «Земна мадонна» у виконанні народного артиста України Святослава Максимчука.

Тематично багату та естетично досконалу ліричну творчість Є. Маланюка пропонує детально, під науковим кутом зору розглядати О. Авраменко у своєму підручникові з української літератури для 11 класу. У розділі «Під чужим небом» автор подає теоретичний матеріал про літературу письменників-емігрантів, «празьку школу» української поезії. Розповідь про Є. Маланюка укладач підкріплює яскравим доречним ілюстративним матеріалом (портрет, члени родини автора, обкладинки надрукованих творів, відомі місця перебування поета).

Подаючи літературознавчий матеріал, що стосується життя і творчості класика, О. Авраменко відразу сконцентровує увагу здобувачів освіти, ставлячи перед ними завдання, що сприяють уважному прочитанню, концентрації учнівської уваги, розвитку вміння виокремлювати основне із загальної інформації. Наприклад: «Прочитайте життєпис Є. Маланюка і стисло перекажіть його», «Опрацюйте літературно-критичний матеріал про твори Є. Маланюка», «Прослухайте вірш Є. Маланюка «Під чужим небом» у виконанні В. Василенка і виконайте завдання» [84, с. 153, с. 154, с. 157].

До проаналізованої теми укладачем підготовлено 12 завдань, із яких 1 – 3 – це тестові завдання (у формі ЗНО). Наприклад:

- Прочитайте рядки

Напружений, незламно-гордий,

Залізних імператор строф –

Веду ці вірші, як когорти,

В обличчя творчих катастроф.

В уривку НЕМАЄ:

А) інверсії;

Б) алітерації;

В) гіперболи;

Г) порівняння [84, с. 158].

Перевірити рівень засвоєного теоретичного матеріалу з теми і поглибити навички шкільного аналізу ліричного твору допоможуть завдання 4 – 10, запропоновані автором у навчальному виданні. Наведемо деякі з них:

- Якою бачить долю України літературний герой вірша «Уривок з поеми»?

- Який провідний мотив твору «Напис на книзі віршів»? [84, с. 158].

Проявити творчий підхід до розв'язання завдання, вміння креативно мислити, створювати нестандартні ситуації дадуть можливість одинадцятикласникам завдання 11 – 12, що спроектовані здебільшого на висловлення власної думки. Наприклад:

- Поміркуйте над назвою поезії «Напис на книзі віршів», яка відіграє роль епілогу в збірці Є. Маланюка «Земля й залізо». Висловіть свої роздуми письмово [84, с. 158].

Перебуваючи на навчально-заліковій практиці в закладі загальної середньої освіти, провели анкетування серед одинадцятикласників (12 осіб) із метою визначення рівня розуміння ними окресленої програми. Здобувачі освіти отримали анкети і мали час, щоб подумати і відповісти на її запитання.

Анкета для учнів-старшокласників

Шановні старшокласники, просимо вас відповісти за запитання анкети.

1. Пригадайте, що Вам відомо про творчість Є. Маланюка.
2. Назвіть твори поета, які Ви аналізували на уроках української літератури.
3. Які види робіт, завдання Ви виконували, коли вивчали творчість Є. Маланюка?

4. Назвіть труднощі, які виникали у Вас під час аналітичної роботи з поетичними текстами Є. Маланюка.
5. Щоб Ви хотіли змінити у вивченні теми «Творчість Є. Маланюка»?

Відповіді здобувачів освіти на запитання анкети були цікавими і неоднорідними. У процесі їх кількісної та якісної обробки прийшли до наступних висновків:

- Відповіді на перше питання були різними за змістом і обсягом. Так, 20% опитаних змогли детально пригадати важливі факти із біографії Є. Маланюка, зокрема його народження на Херсонщині, вчителювання батька, дитячі роки майбутнього поета, періодизацію творчості та відповідні твори. 55% респондентів навели поверхневі відомості про українського митця, згадали тільки його літературну діяльність і назвали програмові твори. Натомість його життєпис залишився поза увагою здобувачів освіти. Для 25% учасників опитування це запитання виявилось складним, бо вони не в змозі були пригадати елементарні відомості, пов'язані з постаттю Є. Маланюка.

- друге питання виявилось не складним для здобувачів освіти. В основному вони всі (89%) пригадали і назвали поезію «Уривок з поеми» і «Напис на книзі віршів». Лише 11% опитаних не змогли пригадати, які ліричні твори Є. Маланюка вивчали текстуально на уроках української літератури.

- третє питання було найскладнішим для респондентів, адже практично вони не згадали жодного виду роботи. Це свідчить про те, що здобувачі освіти не орієнтуються у педагогічній термінології і їм важко зрозуміти, що таке «вид діяльності». 43% опитаних змогли пригадати декілька запитань, над з'ясуванням змісту яких вони працювали протягом двох уроків літератури. Вони пригадали такі запитання: «Охарактеризуйте славне бачення Є. Маланюком себе в літературі», «Які історичні персоналії згадуються в творах поета. Назвіть їх», «Розкрийте провідні теми творчості Є. Маланюка», «Розкрийте історіософську концепцію творчості поета».

- аналізуючи відповіді здобувачів освіти на четверте запитання, узагальнили їх, виокремивши низку труднощів: 1) складний та об'ємний літературознавчий матеріал; 2) важкі для розуміння, усвідомлення та аналізу поетичні твори Є. Маланюка; 3) складність символіки поезій автора; 4) прогалини в знаннях з історії України; 5) невміння під час аналізу лірики поета практично застосовувати знання з інших шкільних дисциплін.

- на останнє запитання анкетування опитувані відповідали найбільш активно. Вони зазначили, що хотіли б змінити деякі аспекти: збільшили б кількість уроків, на яких вивчається творчість Є. Маланюка; спростили і зробили більш доступним теоретичний матеріал; урізноманітнили б наочний репрезентатив творчості поета; звертали більшу увагу на зв'язок літератури з іншими видами мистецтва під час текстуального вивчення лірики поета.

Таким чином, результати анкетування засвідчили, що здобувачі освіти мають певні лакуни у вивченні біографії Є. Маланюка, що й стало поштовхом до розроблення методичних рекомендацій з метою покращення ситуації, що склалася.

3.2. Специфіка вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старшій школі

В умовах реформування сучасної освітньої системи в Україні, орієнтованої на поступове запозичення найкращих світових тенденцій, передбачаються інноваційні підходи до організації освітнього процесу, відбувається істотна зміна його парадигми. Традиційно шкільний курс української літератури був спрямований на здобуття і засвоєння теоретичних знань, формування практичних умінь та навичок. У сучасному потрактуванні ці поняття називаємо компетентність, компетентнісним підходом до організації освітнього процесу взагалі та вивчення літератури зокрема.

Якраз літературі належить важлива роль у формуванні як загальних, так і предметних компетентностей, морально-етичних, політичних, патріотичних поглядів на життя особистості.

Проблема шкільного вивчення ліричних творів не є новою, адже вона перебувала в центрі уваги провідних методистів різних періодів розвитку методики як науки. Л. Башманівська, Н. Волошина, Г. Клочек, О. Куцевол, А. Лісовський, Л. Мірошніченко, В. Неділько, Є. Пасічник, В. Пахаренко та інші окреслювали виховний вплив ліричних творів на формування внутрішнього світу реципієнта. До проблеми шкільного аналізу лірики та її жанрових різновидів зверталися Є. Волощук, Б. Бігун, О. Гаврилюк, І. Пилипейко, І. Маринчук. А. Ситченко, Г. Токмань, Є. Шаповалов обґрунтовували важливість цілісного сприйняття та аналізу лірики: текстуальний аналіз, методика вивчення віршування.

Зупинимось більш детально на аналізі поглядів методистів щодо роботи з текстом ліричного твору. Так автори одного з перших підручників із методики навчання української літератури Т. і Ф. Бугайки у своїх дослідженнях приділяли увагу питанню вивчення ліричних творів, обґрунтовували важливість лише його цілісного аналізу, оскільки тоді втрачається відчуття художності та неперевершеності авторського підходу до зображених проблем. Вони переконували, що «...механічна реєстрація художніх засобів у відриві від їх змістової функції ще досить часто зустрічається по наших школах, чим виховується в учнів формалістичний підхід до літературного твору» [7, с. 55]

Здобувач освіти ніколи не навчиться відчувати красу поетичного слова, якщо учитель літератури не виховуватиме в нього здатність сприйняття ліричного твору в дивовижній своєрідності. Словесник повинен спрямувати свою методику роботи таким чином, щоб художні засоби, наявні в поезії, викликали у здобувачів освіти ланцюжки асоціацій, розвивали продуктивне образне мислення, збуджували творчу уяву. Відтак, як зазначали науковці, дуже часто цілісне сприйняття поезії руйнується трафаретними схемами

розбору, стандартними запитаннями вчителя, набридливим відшукуванню художніх засобів.

Цілий розділ «Вивчення лірики» присвятив К. Сторчак у своєму посібникові «Основи методики літератури». Цікавими, на нашу думку, є його роздуми про місце і роль поета. Методист переконував, що автор ліричного твору є одночасно й об'єктом поетичного зображення, і творцем того, що змальовує. У процесі аналізу, наголошував учений, розгляд поетичного твору має відбуватися так, щоб жодним необережним словом не зруйнувати естетичних уявлень учнів, їхніх емоцій і вражень від прочитаного. Він формулює три основні лінії, за якими відбувається аналіз лірики:

- виразне читання твору вчителем або одним із учнів;
- постановка питань щодо побудови твору (композиція, мова художнього твору);
- з'ясування естетичної сутності змальнованої в творі дійсності (ідейно-тематичний зміст, ідеал поета) [75, с. 190].

Про важливість первинного сприйняття ліричного твору наголошує В. Неділько у науково-методичних розвідках: «Невдало чи просто не майстерно прочитана лірика – це лірика загублена. Учні не сприймуть її душею, серцем...» [56, с. 173]. Тому перед учителем стоїть непросте завдання – так процитувати лірику, щоб вона вразила навіть того учня, який ніколи не цікавився поезією. Найбільше враження на здобувачів освіти справляє читання ліричного твору напам'ять учителем або заздалегідь підготовленим учнем.

Методист схиляється до думки, що дієвими у процесі аналізу ліричних творів є застосування різних видів бесіди та самостійної роботи учнів. Використовуючи бесіду, словесники прогумовують аналітичну роботу над текстом поезії, визначають її зміст, ідейне спрямування, образи, почуття. При цьому мають бути враховані вікові та психологічні особливості школярів. Самостійну роботу, переконує учений, потрібно проводити на підсумкових

етапах, коли в учнів склалось загальне враження про вірш, і вони здатні висловити власні думки.

Багато корисних і практичних порад щодо вивчення ліричних творів дав Б. Степанишин. Він упевнений, що ефективність проведення будь-якого уроку, в тому числі й уроку, на якому вивчається лірика, залежить від низки важливих факторів: психологічного стану вчителя й учнів, належна підготовка вчителя до уроку, високий рівень забезпеченості здобувачів освіти чинними підручниками.

Як і його попередники, важливе значення надавав первинному виразному прочитанню поезії (бажано напам'ять). Учитель має продемонструвати всі свої здібності, цитуючи напам'ять, а його слова повинні прозвучати переконливо, дієво, бути щирими, щоб в уяві учнів неодмінно з'явилися відповідні картини або образи. Методист писав: «...належне виразно-художнє виголошення художнього тексту в класі. Ніякий аналіз не виправить становища, коли твір сприйнятий неправильно. В класі вчитель подбає не лише про техніку читання (логічні наголоси, паузи, ритм), а й про силу чуття, емоційну напругу, схвильованість. А таке читання вже і є аналізом» [74, с. 119]. Якщо словесник своїм виразним цитуванням зумів зацікавити слухачів, то можна констатувати, що половину мети він досягнув.

Вторинне читання поезії має бути учнівським. При цьому учений радить застосовувати прийом коментованого читання, адже читачі самі повинні розкривати зміст поезії та трактувати його. У процесі аналізу лірики дієвим, на його погляд, є бесіда, запитання для якої складає вчитель, готуючись до проведення уроку літератури.

Визначення віршового розміру поезії, за словами науковця, потрібно втілювати в життя в певній послідовності: створення графічного малюнку вірша чи якоїсь його строфи (відповідно позначаючи наголошені та ненаголошені склади), визначення через яку кількість складів повторюються наголошені склади, і залежно від їх наголошування, окреслення віршового

розміру поезії. Б. Степанишин радив дотримуватися саме такої послідовності: спочатку зробити аналіз строфи на дошці разом із учнями, і лише після цього дати їм визначення певних понять. У жодному разі не потрібно робити навпаки.

Є. Пасічник, автор підручника «Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах», говорячи про специфіку аналізу ліричних творів у закладі загальної середньої освіти, наголошував на важливості естетичних реакцій учнів. Оскільки дуже часто в шкільній практиці, говорив учений, спостерігається «холодність» учнів-реципієнтів, обмеженість бурхливих емоцій вчителя, його байдужість у ставленні до переживань ліричного героя, щоденне застосування ним стандартних відомих фраз. А це в свою чергу може призвести не тільки до повного нерозуміння лірики, а й до ненависті на адресу цього роду літератури.

Методист вперше аргументує важливість шкільного аналізу ліричного твору, вказуючи на його істотні відмінності від літературознавчого: «Аналізувати ліричний вірш – означає вчити дітей заглиблюватися у його поетичні образи, спостерігати, як вимальовується одна за одною картини або змінюються почуття, настрої ліричного героя, чим вони викликані та як усе це безпосередньо виражається в контексті твору. Важливо, що хоче сказати поет, який характер має мова вірша і як вона виражає авторську ідею» [59, с. 305].

Є. Пасічник наводить низку ефективних методичних прийомів і видів робіт, які можна використовувати під час аналізу ліричних творів: робота в малих групах, робота в парах, первинне виразне зачитування поезії, евристична бесіда, експрес-опитування та інші. Важливу роль має повторне перечитування поезії, оскільки саме тоді, на думку вченого, відбувається проникливе спілкування кожного школяра з ліричним героєм, із самим собою і своїми однокласниками. Навіювання й сугестія, які завжди мають місце в засвоєнні читачем-реципієнтом закладених митцем у поетичному тексті почуттів і вражень, ціні й важливі для учнівської інтерпретації. Присутність

таких розумових операцій засвідчує активну фазу творчої уяви здобувачів освіти та розвиток їхньої фантазії.

У навчальному посібнику «Наукові основи методики літератури» (під заг. редакцією Н. Волошиної) теж вагоме місце відведено питанню шкільного вивчення ліричних творів. Автори видання переконують, що «без розвитку естетичного почуття не можна зрозуміти поезії, оскільки безпосереднє сприймання твору без роздумів, без глибокого проникнення у його зміст може призвести до особистісного упередження на користь або не на користь поезії того чи іншого автора» [55, с. 171]. Відтак важлива роль вчителя-філолога на уроках української літератури – вироблення в учнів практичних умінь та навичок шкільного аналізу поезії, глибокого проникнення в її зміст, розуміння ідейно-тематичного спрямування. Учені переконують, що вищим рівнем аналізу лірики є учнівська особистісна інтерпретація. Вона має виникати на уроках спонтанно, без навідних учительських запитань.

Велику увагу питанню вивчення ліричних творів приділяв А. Лісовський у власних методичних розвідках, наголошуючи на важливій ролі ліриці у формуванні внутрішнього світу здобувачів освіти. Учений обстоював думку про те, що яскраві моменти життя ліричних героїв дуже часто стають дороговказом для формування життєвих переконань підростаючого покоління, сприяють трепетному ставленню до краси інтимних стосунків узагалі. Погоджуємося із думкою методиста про те, що у процесі формування особистісних почуттів лірична поезія не може бути замінена жодним іншим видом мистецтва. Витончене розуміння почуттів і переживань поета на уроці літератури має бути підхоплене адекватними емоційними станами реципієнтів.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть у методичні науки з'явилися вагомі напрацювання таких науковців, як О. Ісаєвої, О. Куцевол, Л. Мірошніченко, Г. Токмань. Так у монографіях О. Ісаєвої «Організація та розвиток читацької діяльності школярів при вивченні зарубіжної літератури» (2000) і «Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників

у процесі вивчення зарубіжної літератури» (2003) учена наполягає на необхідності проведення окремих уроків виразного читання, оскільки гарно розвинені вміння декламування ліричних творів є одним із важливих аспектів їх належного розуміння. Олена Олександрівна вказує конкретну послідовність практичних дій учнів на таких уроках: сприйняття тексту – аналіз його (відчуття краси та естетичної насолоди) – розмірковування над твором, визначення виконавських задач і шліфування своєї манери виконання – тренування в декламації – визначення й уточнення запитань, які потребують пояснення.

За О. Ісаєвою, основні вимоги до виразного читання наступні: 1. відтворення емоційної насиченості твору; 2. Розуміння ідейно-художнього смислу, а не лише фактичного змісту тексту; 3. Уміння висловлювати особисте ставлення, передавати зміст і настрій слухачам.

Науковець окреслює чинники, що активізують учнів і пробуджують їхній інтерес до читання ліричних творів: інтелектуальний (засвоєння певної суми знань); естетичний (формування та розвиток чуттєвої сфери, естетичної насолоди від читання); особистісний (самозаглиблення, пізнання себе через читання, формування та розвиток читацьких уподобань); практичний (реалізація отриманих практичних умінь та навичок) [с.19]. Якщо вчитель, на думку вченої, ставитиме собі за мету формувати їх у здобувачів освіти, то, відповідно, розвиватиметься учнівська потреба в читанні.

Науковець також розробила детальні критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти. Найвищим, на її думку, є читання ліричного твору напам'ять. Така здатність реципієнта відзначається ще й наявністю добре розвиненим артистичних здібностей, мовленнєвої вправності та вміння висловити власне ставлення до прочитаного [26, с. 146-148].

У підручнику «Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах» Л. Мірошніченко теж не обходить увагою проблему шкільного аналізу поетичних творів. Вона наголошує на його важливості і зазначає, що повноцінний аналіз лірики можливий лише в старших класах

сучасної школи. Професор зазначає: «Вчити учнів аналізувати художній твір – це означає виокремлювати його складові, досліджувати їх, робити аргументовані висновки; синтезувати окремі частини, щоб побачити твір у цілому: відчутти його естетичну цінність, усвідомити зміст, дати самостійну, критичну, обґрунтовану оцінку» [50, с. 204].

Важливими і цікавими у контексті магістерського дослідження є етапи вивчення ліричних творів, виокремлені методистом: підготовка до сприйняття ліричного твору – читання твору – навчальна пауза – повторне читання – словникова робота – бесіда за змістом прочитаного – використання елементів аналізу – повторне читання – вивчення напам'ять – творчі усні та письмові роботи учнів [50, с. 292]. Високоєфективним також вважаємо метод творчого читання, запропонований і обґрунтований Л. Мірошніченко.

Вивченню ліричних творів присвятила окремий розділ учена Г. Токмань у навчальному посібникові «Методика навчання української літератури в середній школі». Методист пропонує певні етапи уроку вивчення ліричних творів: 1. Емоційна та інтелектуальна підготовка класу до слухання ліричного твору; 2. Художнє читання – виконання вірша напам'ять учителем, учнем-декламатором, актором (в аудіозапису); 3. Завдання учням прочитати твір «про себе»; 4. Опитування учнів про перше цілісне враження від твору; 5. Аналіз ліричного твору, інтерпретація неоднозначних рядків; 6. Творча діяльність – виразне читання вірша учнями, написання есе, спроби власного віршування [80, с. 156-157]. На усіх етапах вивчення лірики в школі вчителю необхідно спрямувати свою роботу на вироблення в учнів умінь аналізувати цей рід літератури. Погоджуємося з думкою науковця, що надзвичайно важливу роль відіграє емоційна та інтелектуальна підготовка до першого прочитання ліричного твору, за яким обов'язково має бути повторне прочитання, читання «про себе». Такий вид читання сприяє виробленню в учнів власного емоційного ставлення до прочитаного, особистісному сприйняттю ліричного твору «серцем». Аналіз та інтерпретація вірша, закономірно, передбачають розумове, інтелектуальне й логічне

«розкодування», «дешифрування» ліричного тексту, що поглиблюється та ускладнюється роботою над художніми засобами й мовою твору.

Стосовно творчої роботи, то Г. Токмань пропонує складання поезій учнями. Натомість це складний творчий процес, зреалізувати який не всім під силу. Відтак учитель-словесник має проявити тактовність, педагогічну стриманість і не наполягати на обов'язковому виконанні таких видів завдань. Лише без учительського примусу здобувачі освіти, склавши власні поезії, із задоволенням зможуть декламувати їх однокласникам.

А. Ситченко, коментуючи дане питання, окреслює три важливі проблеми, пов'язані зі специфікою вивчення ліричних творів: аналіз образу ліричного героя, поетична віршована мова, мета розгляду такого роду літератури та його жанрових різновидів. Методист зупиняється на тому, що аналіз поезії потрібний для того, щоб поглибити первинне враження від прочитаного твору, розкрити його невідомі сторони.

Таким чином, у розвитку сучасної науки праці методистів та вчителів значно розширюють та збагачують теорію і практику методики вивчення лірики та її різновидів, аналізують різноманітні підходи до потрактування ліричних творів.

Працюючи над магістерською роботою, ми також проаналізували конспекти окремих учителів-практиків і відмітили типову тенденцію до перетворення процесу аналізу лірики на колективну роботу за чітко визначеною схемою. Нами було відмічено, що дуже часто така робота зводиться лише до визначення ідейно-тематичного спрямування, знаходження художніх засобів, наявність яких у творів учні просто констатують.

Лірика – один із найбільш розповсюджених і надзвичайно складних для аналізу родів літератури, оскільки ліричні твори впливають на формування емоційної сфери учнів, почуття, мають великі виховні можливості.

Родові ознаки ліричних творів істотно впливають на специфіку її вивчення, зумовлюють різноманітні методичні підходи до з'ясування певних

особливостей. Однією із найскладніших проблем є аналіз образу ліричного героя, оскільки осмислюючи дане поняття, здобувачі освіти мають усвідомити важливість нерозривного тісного зв'язку між змістом і формою. По-перше, поняття герой передбачає наявність характеру. А, відповідно, в ліриці акцентується увага на почуттях, емоціях, переживаннях. Найчастіше вони відсторонені від автора, він ніби знаходиться осторонь, пасивно спостерігає за всім, що відбувається. Внутрішнє життя поета (зміст твору) під час особистої літературної діяльності ніби трансформується в предмет зовнішнього споглядання (стає формою поезії). У зв'язку з такою ситуацією дуже часто в ліричному творі практично неможливо відділити героя від автора. Насправді ж без ліричного героя не буває ліричного твору, оскільки без відсторонення почуттів автора художній твір не було б зреалізовано в повному обсязі.

Розглядаючи героя як узагальнену особу, образ якої детально розкривається в поетичному творі у зв'язку із зображеними картинами природи, різноманітними життєвими ситуаціями, низкою морально-етичних проблем, виокремлюємо два теоретико-літературних поняття – автор і ліричний герой. Останній є носієм глибокої авторської ідеї, а перший – її проектантом.

Іншою, не менш важливою проблемою вивчення ліричних творів є її віршована форма (своєрідність віршованої мови, її стопи і розмір, строфічна будова тощо).

Ураховуючи основну поетапність вивчення будь-якого твору художньої літератури незалежно від родово-жанрової приналежності (підготовка до сприйняття, читання твору, аналіз, підведення підсумків), зупинимось більш детально на специфіці вивчення ліричних творів на уроках української літератури в сучасній школі.

Аналіз будь-якої програмової поезії має розпочинатися з підготовки до її сприйняття. У класі має бути створена відповідна атмосфера, що сприятиме налаштуванню учнів на сприйняття складного роду літератури. Важлива роль

у цьому процесі належить вчителю-словеснику, адже він заздалегідь, готуючись до уроку, має продумати манеру читання, передачу голосом авторських оцінок, що ніби завуальовані у ритмо-інтонаційній та настроєвій структурі вірша. Можливо, вчителю самому потрібно декілька разів перед уроком перечитати текст ліричного твору, щоб бездоганно ним володіти. Знати поезію напам'ять – цього замало, адже потрібно проникнути в її внутрішній зміст, проінтуйтесь духом, настроями, співпереживати з автором.

Наступний етап роботи з текстом художнього твору – його читання. Ознайомившись уперше з ліричним твором, учні отримують надзвичайно сильні емоційні враження, що, в свою чергу, сприятимуть кращому усвідомленню змісту прочитаного. Надзвичайно важливо, готуючись до читання ліричного твору, правильно зрозуміти авторські інтонації, зрозуміти задум митця, адже в них зреалізовується неповторний стиль. Саме тому цікаво слухати авторське виконання поетичних творів, хоча воно, як правило, за рівнем читацької майстерності поступається перед акторським. Однак інколи трапляються випадки, коли під час акторського декламування втрачається авторська інтонація і, відповідно, не відбувається передача особливостей індивідуального стилю поета.

Аналізуючи зміст і форму ліричного твору, вчитель має звернути першочергову увагу на характеристику ліричного героя. Оскільки його роль у такому тексті тісно взаємодіє з особою автора, який або з'являється відкрито, або приховано, у підтексті, то, відповідно, і форма в ліриці буває внутрішня і зовнішня. Об'єднувальним елементом зовнішньої та внутрішньої форми, що значно впливає на емоційний рух, є ритм, характерний для будь-якого ліричного твору. Авторські ритм та інтонація виступають конструктивними об'єднувальними частинами художньої форми. Ними й виражається індивідуальна неповторність авторської психології.

Учні середньої ланки, відповідно до вікових і психологічних особливостей, не можуть в повному обсязі зрозуміти та усвідомити широку художніх узагальнень, що закладені в основі будь-якого ліричного твору.

Філологи першопочатково розвивають у здобувачів освіти здатність бачити в поезії те актуальне коло життєвих явищ, що стало об'єктом зображення, поступово підводячи їх до розуміння другого плану художнього зображення, в якому й виражається ставлення поета до дійсності.

Значно відрізняється процес аналітичної роботи над ліричним твором з учнями старших класів, оскільки вчителю потрібно так організувати роботу, щоб учні не лише відчували особливості поетичного світосприйняття в окремих творах, а й визначили головні мотиви, виділили образи, усвідомили своєрідність та актуальність. Відповідно поет має через ліричні твори репрезентувати себе як особистість із притаманним йому індивідуальним баченням світу.

Власний підхід до проблеми аналізу ліричних творів має Г. Токмань, яка орієнтується на екзистенційно-ідеологічну концепцію вивчення літератури. Під час роботи з тестом художнього твору методист пропонує таку орієнтовну схему:

- послідовне прочитання вірша «від першого до останнього слова»;
- максимальне наближення до «психології творчості»;
- за певними словами в тексті кожен читач має розкрити для себе «душу поета»;
- цей «вільний аналіз» і передбачає для кожного свою бачення твору [80, с. 159]

Учні старшої школи поряд із текстуальним вивченням окремих поетичних творів проводять експерименти щодо оглядового вивчення лірики. Відповідно деякі поезії можна проаналізувати детальніше, інші – стило, зупиняючись лише на головному. Від конкретних картин, намальованих поетом у творі, до розуміння пафосу його творчості – такий шлях вивчення лірики в старших класах.

Відсутність деталізації художнього зображення, обмеженість поетичної думки, почуттів, настроїв у ліричних творах сприяє активізації асоціативного мислення й відтворюючої уяви. Реципієнт, прочитавши поезію, має вчитися

не лише фіксувати створені авторською уявою образи й картини, а й виходити за їхні певні рамки, психологічно обґрунтовувати почуття і роздуми поета, вловлювати прихований підтекст твору. Ми переконані, що, дотримуючись такої умови, здобувачі освіти навчатимуться проникати в глибинні поетичні образи, ідеї, проблематику, розуміти своєрідність зображення поетом оточуючої дійсності або власних внутрішніх переживань.

Як ми вже говорили, ліричні твори сприймаються учнями нелегко, тому вчитель повинен створити такі умови, що мають сприяти виникненню і формуванню почуттів. Із цією метою словесникові потрібно застосовувати різноманітні методичні прийоми. Один із них – це спостереження над текстом, що дає можливість визначити ті художні деталі, образи та поетичні засоби, за допомогою яких поет виражає власні душевні переживання, емоції, роздуми, дає оцінку зображеному.

У результаті спостереження здобувачі освіти мають прийти до висновку, що всі структурні компоненти ліричного твору тісно пов'язані між собою, вони постійно взаємопроникають, часто зливаються, тому інколи їх практично неможливо відділити один від одного.

Важливу роль у процесі аналізу ліричних творів потрібно надавати дослідженню їх мови, оскільки будь-яке слово, вислів, фраза мають важливе ідейно-тематичне навантаження. Учитель-словесник має привчати своїх вихованців уважному спостереженню над мовою художнього твору. При цьому можна застосовувати низку ефективних методичних прийомів, серед яких дієвим є прийом усного малювання. Він передбачає концентрування читацької уваги на кожній художній деталі, а також сприяє формуванню вміння домислювати деякі, необхідні для повноти відтворення образів. Працюючи над словом, здобувачі освіти мають зрозуміти, що сила поетичного тексту виявляється якраз у монозначності, в незмінності в даному конкретному випадку.

На нашу думку, зацікавленість учнів ліричними творами потрібно розвивати або поглиблювати не лише на уроках української або зарубіжної

літератур, а й організовуючи в закладах загальної середньої освіти вечори поезії, творчі зустрічі з авторами, конкурси на краще виразне читання поезії, колективне прослуховування віршів у виконанні визначних майстрів художнього слова.

Отже, проаналізувавши погляди науковців-методистів на проблему аналізу ліричних творів, можемо констатувати, що ними розроблено чіткі вказівки щодо вивчення поезій на уроках літератури, методичний інструментарій, використовуючи який можна добитися бажаного результату – сформувати в здобувачів освіти вміння аналізувати різні жанри ліричних творів. Ґрунтовна творча співпраця учнів із поетом матиме бажаний результат – проникнення читача в художній, потаємний світ творчості й усвідомлення радості першовідкривача.

3.3. Методичні рекомендації до вивчення лірики Є. Маланюка на уроках української літератури в 11 класі

Оновлення завдань і змісту сучасної шкільної освіти визначено чинними державними стандартами, що передбачають домінантні розвивальні, культурологічні, виховні тенденції формування освіченої людини. Важлива роль у цьому процесі належить урокам української літератури, на яких здобувачі освіти мають можливість практично застосовувати сформовані компетентності для творчого розв’язання низки проблемних ситуацій, критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, прагнучи бути мобільними в усьому.

Творчість видатного українського письменника Є. Маланюка викликає надзвичайний інтерес у шкільній практиці як з боку здобувачів освіти, так і з боку вчителів. Адже для словесника є проблемою підібрати форми, методи, прийоми і види навчальної діяльності, що будуть ефективними під час вивчення творчості згаданого поета.

Різноманітні види робіт можна практично втілювати в життя на уроках української літератури в 11 класі під час вивчення творчості Є. Маланюка. Головне при цьому – надати здобувачам освіти можливість самостійно емоційно відчувати красу художнього слова, насолодитися естетикою художнього слова.

Чинна шкільна програма з української літератури пропонує вивчення творчості Є. Маланюка в 11 класі в розділі «Під чужим небом», де розглядається творчість письменників-емігрантів Є. Маланюка та І. Багряного. Пропонується орієнтовно 5 годин на вивчення теми. На нашу думку, методична система роботи з вивчення лірики Є. Маланюка може бути спланована наступним чином:

1-й урок: Євген Маланюк. Коротко про митця. Художнє осмислення героїчної і трагічної історії України, оптимістичний висновок про її майбутнє в поезії «Уривок з поеми». Її актуальність, символічність назви;

2-й урок: «Напис на книзі віршів...» – ліричний роздум про призначення поезії, важливості місії поета закарбовувати свій час для нащадків.

Як бачимо, на обох уроках вивчається поетична творчість Є. Маланюка, тому ми обираємо традиційний тип уроку – урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок, що передбачає текстуальне вивчення програмових творів, їх детальний шкільний аналіз. Етапи, прописані в конспектах експериментальних уроків, відповідали їх типові і мали відповідну структуру: актуалізація опорних знань; повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності; сприймання та засвоєння нової навчальної інформації; підсумок уроку; оголошення і коментар домашнього завдання.

Ураховуючи основну поетапність вивчення творів в їх родово-жанровій специфіці, дотримуємося таких етапів розгляду поезій: підготовка до сприйняття ліричного твору; його читання; аналіз; підведення підсумків.

Зупинимось на їх більш детальному розгляді. *Етап підготовка до сприйняття поезії* – важливий і один із основних, адже на ньому вчитель-словесник має зацікавити здобувачів освіти новою темою, постаттю автора, сприяти актуалізації набутих учнями знань раніше. Від успішно проведеного даного етапу залежатиме процес читання та аналізу. Ми вважаємо доцільними використовувати деякі практично спрямовані види робіт. Наприклад, *бесіду на повторення*, запитання якої мають передбачати відновлення в пам'яті учнів вивченого раніше матеріалу:

- *Розказати про умови виникнення «празької школи».*
- *Назвати провідні мотиви творчості поетів-емігрантів.*
- *Розкрийте значення «празької школи» для української літератури.*

На другому уроці задля активування та концентрації уваги здобувачів освіти на етапі підготовки до сприйняття можна застосувати інтерактивну *вправу «Мозковий штурм»*, питання для якої можуть бути орієнтовно такими:

1. *Коли і де народився Є. Маланюк?*
2. *За що був звільнений від оплати за навчання?*
3. *Де навчався і через що не закінчив навчання?*
4. *Через що емігрує до Польщі?*
5. *Яку освіту здобув у Чехословаччині?*
6. *Лідером якої організації стає*
7. *Де друкував свої перші твори?*
8. *Які збірки належать до I періоду його творчості?*
9. *Чому переїжджає до США?*
10. *Які збірки належать до II періоду його творчості?*
11. *З яких мов він перекладає на українську?*
12. *Чому його книжки після смерті понад 70 років лежали в спецфондах?*

Таким чином, перед безпосереднім виразним читання поезій Є. Маланюка повинна бути проведена дієва підготовча робота з метою

активізувати увагу учнів, спрямувати їхні думки і почуття, життєві враження, викликати певні асоціації, а також закріпити здобуті раніше знання.

Наступний етап – *читання* – важливий у загальному процесі текстуального вивчення лірики класика української літератури. На нашу думку, первинне читання програмових творів «Уривок з поеми», «Напис на книзі віршів» обов'язково має здійснювати вчитель або спеціального підготовлений для цього учень. Правильність і виразність прочитаного сприятимуть глибині емоційного сприйняття і цілісності враження від твору. Друге прочитання – це ознайомлення самих здобувачів освіти зі змістом ліричного твору. Воно має відбуватися в класі під контролем учителя.

Аналіз – важливий етап розгляду лірики Є. Маланюка. Від правильності його організації залежатиме, на нашу думку, осмислення здобувачами освіти тексту на рівнях змісту і форми у їх мистецькій єдності. Аналізуючи складні тематично та ідейно поезії автора, вчитель-словесник має дотримуватися основних принципів: науковості, відповідності віковим і психологічним особливостям учнів, єдності змісту і форми, емоційності та схеми аналізу ліричного твору в старших класах сучасної школи.

Відповідно, аналізуючи поезії Є. Маланюка, потрібно звернути увагу на їх жанрову природу, ідейно-тематичний зміст, образ ліричного героя, актуальність теми твору. У розроблених нами планах-конспектах уроків ми дотримувалися поетапності аналізу, не порушували його. З цією метою розробили низку методичних прийомів і видів навчальної діяльності. Наведемо деякі з них.

Евристична бесіда

- *Які автобіографічні елементи ви помітили в перших рядках поезії?*
- *Зверніть увагу на епіграф до твору. Поясніть його*
- *Яким постає образ ліричного героя із перших рядків поезії?*
- *Чи прослідковується в творі життєва позиція автора? Яка саме?*
- *Які історичні часи описані?*

- Про які історичні події згадує Є. Маланюк?
- Які гетьмани згадані в «Уривку з поеми»? Чому саме вони?
- Прокоментуйте бачення причин поразки державності України через художнє слово автора поезії
- Ким захоплюється автор вірша?

Робота в групах

Завдання: клас ділиться на групу, кожна отримує своє завдання: 1 група – знайти у творі епітети; 2 група – метафори; 3 група – порівняння і метонімія; 4 група – алюзії та звертання.

Робота над ідейно-тематичним змістом поезії

- Визначте тему вірша
- Окресліть ідейне спрямування поезії.

Складання інформаційного грона «Як нащадок Є. Маланюка, я зрозумів...».

Отже, наведені види роботи, як і всі інші, що вчителі можуть застосовувати, мають на затеоретизувати художнє слово, а навпаки, допомагати учням осягати його мистецьку силу.

Шкільний аналіз програмових творів Є. Маланюка має відбуватися в нерозривному зв'язку з розглядом постаті поета, його життєпису, внеску в розвиток української літератури. Тому ми переконані, що інтерес до вивчення творчості письменника виникає лише в тому випадку, коли філолог зацікавить учнів. Доцільним, на нашу думку, буде використання різних видів робіт, серед яких важливими є запропоновані нами: повідомлення учнів, робота з портретом, перегляд відеозапису, складання ухзагальнювальної таблиці тощо.

Крім того, важливу роль під час вивчення творчості Є. Маланюка відіграє **розповідь** як один із домінантних прийомів роботи вчителя. Її можна використовувати на всіх етапах вивчення художнього твору. Наприклад, розповідь учнів-біографів про життя Є. Маланюка. Наведемо фрагмент із неї.

Дід Євгена Маланюка – Василь, за його ж таки розповідями, замолоду водив до Криму чумацькі валки і залишився у пам'яті Євгена «останнім чумаком архангородським». Він був чудовим оповідачем козацьких переказів і бувальщин.

Батько поета, Филимон Васильович, був доволі колоритною особою. Він завдяки природному розумові та самоосвіті став освіченим інтелектом. Своїми зусиллями він зібрав достатньо велику бібліотеку, завдяки якій малий Євген досить рано ознайомився з багатьма історичними працями, з Шевченковим «Кобзарем», творами І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського та інших українських письменників. Матері, як відмічав сам поет, він завдячував двом речам – «серцю і мистецтву».

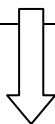
Євген вигідно вирізнявся серед однокласників своєю освіченістю. Незважаючи на матеріальну скруту, батьки віддають Євгена до повітового Єлисаветградського земського реального училища.

Місто Єлисаветград у ту пору було помітним культурним центром півдня Російської імперії та мало могутні театральні традиції. Тут сформувалася ціла плеяда видатних людей, які увійшли в історію світової літератури, мистецтва, культури, науки. Згадаймо імена В. Винниченка, Я. Івашкевича, О. Осмьоркіна, О. Фойницького, А. Тарковського, Тобілевичів, І. Тамма.

Любов до літератури, поезії зокрема, що прищеплювалась Євгену ще матір'ю, з новою силою запалала в училищі. Євген багато читає, із задоволенням декламує, дописує до різних часописів, зокрема – повітової єлисаветградської газети «Голос Юга». Реальна школа заклала міцний фундамент у становленні Маланюка-поета. Сам Є. Маланюк згадував, що віршувати він почав ще гімназистом у 13 років.

У розроблених конспектах пропонуємо узагальнити об'ємний теоретичний матеріал про особливості творчості Є. Маланюка у вигляді узагальнювальної таблиці «Характерні риси поезії Є. Маланюка».

Характерні риси поезії Є.Маланюка
--

- духовний аристократизм, вольове напруження, інтелектуальна самозаглибленість ліричного героя, психологізм;
- виваженість слова, лаконізм вислову, поєднані з потужною емоційністю;
- оригінальність і водночас ясність, прозорість метафорики, символіки, афористичність вислову, відсутність туманних розпливчастих натяків, недомовок;
- переосмислення образів української й світової (насамперед античної) історії, культури, відтак – гармонійне поєднання національних і загальнолюдських цінностей;
- чітка організованість, дисципліна поетичної мови, зосередження на приголосних звуках, неповна, дисонанс на, вільна, модернізована рима, повтори звукосполучень – усе це міцно зцементовує слова в рядки й строфи, робить їх бриластими, суворими, «залізними»

Було запропоновано декілька різноманітних інтерактивних методичних прийомів і видів навчальної діяльності (**ілюстративний диктант, гра «Розмірковуючи, приходжу до висновку», метод «Прес», інтерактивна вправа «Мозковий штурм», дослідницько-пошукова робота та інше**), застосування яких передбачало не лише контроль та корекцію рівня засвоєння старшокласниками навчального матеріалу, а й вироблення в них умінь творчого, креативного підходу до вирішення конкретних завдань, бажання проявити свою ініціативу, розкрити власну точку зору, скомпонувати логічно побудовану відповідь, узагальнити свої знання про творчу неповторність Є. Маланюка та його поезію.

Гра «Розмірковуючи, приходжу до висновку»

Прочитайте висловлювання І. Загребельного, поясніть, як ви його розумієте.

Сучасний український дослідник Ігор Загребельний зазначає: «Цілісної традиціоналістичної системи Маланюк не побудував. Не побудував він, зрештою, навіть загальної концепції занепаду Заходу. Проте, записані у численних статтях, поезіях, есе та, що особливо цінно, нотатках, його міркування про минуле та сучасність безперечно можуть вважатися такими, що належать до традиції української консервативної думки. Не створюючи системи, міркування Маланюка усе ж дають відповідь, приміром, на питання про ідейний зміст занепаду».

Метод «Прес»

Завдання: дайте відповідь на запитання «Чи актуальний твір Є. Маланюка досі?» за поданою схемою: 1. **Я вважаю, що...**(висловлення думки). 2. **...тому що...** (доведіть чому ви так вважаєте). 3. **...наприклад...** (підтвердіть вашу думку аргументованими прикладами). 4. **Отже...** (узагальніть власну позицію).

Досліджуючи постать Є. Маланюка в історичному та літературно-мистецькому контексті сучасної йому доби, потрібно звернутися до теоретичного матеріалу про письменника, вміщеного у чинних навчальних виданнях. Після ознайомлення з текстом вступної статті про письменника, учитель запропонував здобувачам освіти знайти відповіді на **проблемне запитання**:

- У чому актуальність твору? Прокоментуйте символічність назви (*Поезія Є. Маланюка на часі, адже Україна знову переживає посягання на Державність, суверенітет. В країні йде війна, і, цитуючи Маланюка, кожен українець (як і ліричний герой вірша) усвідомлює, що «не паралітик і не лірник мій народ» і «в ураган подій» здатний захистити свою землю від «послів московських». Символічність назви учні трактують по-своєму, та все ж «Уривок з поеми» – це уривок з історії України життя її народу. І нехай цей уривок «героїчний і трагічний водночас, він тісно переплітається із сьогоденням. І знайдуться поети, які для майбутніх поколінь напишуть наступний «Уривок з поеми», у якому згадуватимуться імена воїнів АТО, Небесної Сотні і всіх тих, хто причетний сьогодні до долі України).*

Отже, у розробленій системі уроків української літератури з теми «Творчість Є. Маланюка» для 11 класу передбачено розгляд місця і ролі письменника в українській літературі, здійснено цілісний шкільний аналіз програмових творів «Уривок з поеми» і «Напис на книзі віршів».

Висновки до розділу 3

Аналіз нормативних документів і чинної програми з української літератури для 11 класу (рівень стандарту), опрацювання методичних джерел та студіювання діючих підручників з теми магістерської роботи засвідчує її актуальність, але спорадичне розкриття у наукових пошуках учених-методистів та шкільній практиці.

Лірика як один із родів літератури представлена у шкільних програмах, починаючи з 5 класу. Найбільше імен поетів репрезентовано в 10-11 класах, адже відповідно до вікових і психологічних особливостей здобувачі освіти вже можуть здійснювати повний шкільний аналіз ліричних текстів. Низка теоретико-літературних понять, пов'язаних із усвідомленням змісту і форми поезії, теж ускладнюється, розширюється, доповнюється і усвідомлюється, починаючи з 5 класу (поняття про ліричного героя) і до 11 класу (поглиблення поняття про ліричного героя).

Питання вивчення лірики в методиці не є новим. Науковці в різні періоди розвитку методичної науки (Л. Башманівська, Н. Волошина, Г. Клочек, О. Куцевол, А. Лісовський, Л. Мірошниченко, В. Неділько, Є. Пасічник, В. Пахаренко та інші) зверталися до розкриття питання вивчення лірики на уроках літератури взагалі, та в старших класах зокрема. Вони визначали важливість поетапності її вивчення, обґрунтовували важливість дотримання принципу єдності змісту і форми художнього твору, окреслювали виховний вплив лірики на формування внутрішнього світу реципієнта.

Автори чинних шкільних підручників із української літератури подають інформацію про життєпис Є. Маланюка, пропонують низку видів навчальної діяльності, які можуть допомогти вчителю-словесникові ефективно організувати урок із вивчення поетичної спадщини поета. У процесі аналізу ми виокремили такі: різноманітні види бесід, різнорівневі тестові завдання, вправи на закріплення та узагальнення. Відмічаємо

недостатню представленість інноваційних прийомів та видів діяльності, оскільки ті, що репрезентовані в підручниках – більш стандартні, орієнтовані на репродуктивне відтворення змісту програмового матеріалу.

Студіювання навчальної літератури стало поштовхом до розробки двох конспектів уроків з української літератури для здобувачів освіти 11 класу сучасної школи за монографічною темою «Є. Маланюк». Нами запропоновано детально розписані конспекти, у яких представлена поетапність шкільного аналізу ліричних творів на прикладі програмових творів Є. Маланюка «Уривок з поеми» і «Напис на книзі віршів». Запропоновані нами основні методи, прийоми та види навчальної діяльності дозволять здійснити цілісний шкільний аналіз поезій та розкрити творчу індивідуальність Є. Маланюка. Під час практичного впровадження таких конспектів уроків в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані у науковому дослідженні.

ВИСНОВКИ

Детальний аналіз проблеми в науково-довідниковій, літературознавчій, методичній літературах, студіювання чинних шкільних програм та підручників для учнів 11 класу закладів загальної середньої освіти доводить актуальність обраної теми магістерського дослідження, засвідчує складність шкільного вивчення ліричних творів та певні лакуни в текстуальному дослідженні поетичних творів Є. Маланюка.

На основі опрацювання літературознавчих джерел було з'ясовано зміст базових понять дослідження: «лірика» і «мотив». Ураховуючи змістове наповнення визначень, що подають відомі літературознавці в своїх працях, окреслюємо, що лірика – це виражальний рід літератури, художнє втілення думок, переживань, настроїв ліричного героя. Значно складнішою є дефініція «мотив», оскільки в літературознавчій науці, маючи різні смислові відтінки, вона співвідноситься з темою, сюжетом, ідеєю художнього твору. У магістерській роботі окреслюємо мотив як тему ліричного твору; повторюваний комплекс почуттів та ідей, завдяки якому автор створює поетичну картину світу.

Неперевершеним поетом-ліриком є Євген Маланюк – один із найпомітніших класиків української літератури ХХ століття, визначний поет і літературознавець, культуролог й автор есе та історичних розвідок, палкий патріот України, поет-державник і гуманіст. Його поетична спадщина є тематично різноманітною: любов до України, її трагічне минуле й суперечливі сучасні часи, непереборне бажання здобути незалежність України, важлива роль поета і поезії в суспільстві, трагізм особистого життя ліричного героя та ін.

Поезія Є. Маланюка вирізняється низкою поетично-стильових особливостей: наявність історіософських мотивів, яскравої символіки, філософське підґрунтя змісту поезій, авторська інтерпретація образів

української та світової культури, історичні алюзії та асоціації, активний заклик до збройної і духовної боротьби за Україну.

Поет став автором громадянської, філософської, інтимної, пейзажної лірики, яка експлементує через художні засоби різні мотиви: історіософські, екзистенційні, патріотичні, особисті тощо.

У процесі аналізу було виокремлено домінантні теми поезій Є. Маланюка – Україна, її трагічна доля, нестерпний сум за Батьківщиною, важлива роль митця й мистецтва, сенс людського існування, ставлення до віри і Бога. У низці поезій («Символ», «Невичерпальність», «Голоси землі», «Батьківщині», «Варязька балада», «Степова Еллада», «Псалми степу») автор вимальовує емоційний образ Вітчизни, за якою сумує, осмислює її минуле й сучасне, бажає їй лише найкращого. Такі поезії насичені історіософськими й патріотичними мотиви: філософське осмислення трагічної долі Вітчизни, піднесення войовничого духу, мотив «прокляття степом» і Степової Еллади, непереможної сили духу українського народу, втраченої Батьківщини, синівської любові до неї.

У поезіях «Демон мистецтва», «Стилет чи стилос», «Пам'яті Куліша», «Безкровна Муза – нежива...», «L'art poétique», «Біографія» «Шевченко» та ін. український класик піднімає актуальне питання ролі митця й мистецтва в суспільному житті. В релігієсофській та інтимній ліриці розмірковує про добро і зло, долю особистості, її внутрішній світ, смерть, ролі і місця Бога, розкриває мотиви самотності, сенсу існування.

Любовна лірика має автобіографічне підґрунтя. Є. Маланюк відтворює свої перші почуття, симпатії, переживання («А як же Наталочка?..», «Задавнена розмова» та ін.). У ранній інтимній поезії показує страждання через нерозділене почуття, самотність ліричного героя, пристрасні юні почуття. У зрілій творчості Маланюка присутні мотиви ностальгії за минулим, красою молодості, самозаглиблення в пережите («Присвята», «Присвятні строфи», «Наречена», «Портрет» та ін.). Є. Маланюк стверджує

святість любові, наближення до вічності тієї людини, яка вміє по-справжньому кохати.

Під час аналізу методичних джерел, чинних програм із української літератури та спостережень за роботою здобувачів освіти на уроках прийшли до висновку про наявність певних прогалин в шкільному аналізі ліричних творів та поезії Є. Маланюка. З метою поліпшення ситуації, що склалася, було розроблено два розгорнуті плани-конспекти уроків з вивчення програмової теми «Є. Маланюк», які спрямовано на формування предметних і ключових компетентностей, розвиток аналітичних умінь старшокласників.

Обравши традиційні типи уроків української літератури, акцентували значну увагу на тих методах, прийомах і видах навчальної діяльності, що були спрямовані на ефективне засвоєння здобувачами освіти змісту програмового матеріалу про життя і творчість Є. Маланюка, аналіз програмових творів «Уривок з поеми», «Напис на книзі віршів...». Так, було запропоновано низку повідомлень учнів-біографів, розповідь учителя, різні види бесід (евристична, бесіда на повторення вивченого матеріалу, проблемна), розв'язання проблемних питань і ситуацій, перегляд відеофрагментів, дослідницько-пошукова робота, складання узагальнювальної таблиці тощо.

Важливим було введення інноваційних методичних прийомів та видів навчальної діяльності (метод «Прес», інтерактивна вправа «Мозковий штурм», гра «Розмірковуючи, приходжу до висновку»). Важливою формою роботи була обрана робота в групах, завдання для їх членів було спрямоване на самостійну пошукову діяльність старшокласників і роботу з текстами художніх творів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці методичних рекомендацій із вивчення творчості Є. Маланюка в профільних класах старшої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусенко В. Чи здатні ви до співпереживання? Про специфіку аналізу лірики в школі. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2008. № 1. С. 36–48.
2. Берковська А. Г. Герменевтичний аналіз образу Еллади у творчості Є. Маланюка. URL : <https://vseosvita.ua/library/embed/01009t5b-d39d.docx.html> (дата звернення: 15.02.2023).
3. Біла А., Бадрак Б. Основи літературознавства: посібник. Донецьк, 2010. 156 с.
4. Білик К. Дві сторони одного символу: Еллада Є. Маланюка. URL : https://tekstualia.pl/pl/varia/symbolizm/dwie_strony_jednego_symbolu (дата звернення: 10.05.2023).
5. Білоус П. Н. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
6. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи : монографія. Ніжин : Вид-во Ніжин. держ. пед. ун-ту ім. М. Гоголя, 2009. 352 с.
7. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. К. : Рад. школа, 1963. 188 с.
8. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. К. : Рад. школа, 1973. 176 с.
9. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: Підручник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
10. Васюта С. Д. Методика розкриття образності ліричного твору в процесі навчання української літератури в 10–11-х класах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – «Теорія та методика навчання (українська література)». К. , 2012. 20 с.

11. Войчишин Ю. «Ярий крик і біль тужавий...»: Поетична особистість Євгена Маланюка. К. : Либідь, 1993. 159 с.
12. Волощук Є., Бігун Б. Чи треба аналізувати лірику? *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2001. № 6. С. 2–4.
13. Галич О. Теорія літератури: підручник. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
14. Герасим Я. Етноестетичні виміри культурологічної концепції Євгена Маланюка. *Слово і час*. 2018. Вип. 2. С. 5–10.
15. Даниленко І. Теорія віршування. Аналіз поетичного тексту : практикум. Миколаїв, 2016. 146 с.
16. Дем'яненко С. «Мушу випити келих до краю: вивчаємо життя і творчість Є. Маланюка. *Дивослово*. 2014. Вип. № 12. С. 14–24.
17. Думки про творчість Євгена Маланюка. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/m/malanyuk-evgen/3559-dumki-pro-tvorchist-evgena-malanyuka>.
18. Дятленко Т. І. Формування навичок аналізу та інтерпретації художнього тексту на уроках літератури. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта : традиції і новаторство»* (17 травня, 2019 р.) м. Київ, Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. С. 299–307.
19. Захарова В. Аналіз поетичного твору в школі: Навчальний посібник для студентів філологічного факультету, учителів шкіл. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2005. 132 с.
20. Зінченко В. Український Одиссей. До 120-річчя з Дня народження Євгена Маланюка. *Громада*. № 1 (137). 2017. URL : http://hromada.hu/2017/nom_137/mystectvo/m_3.html (дата звернення: 10.05.2023).
21. Ільницький М. Євген Маланюк. 1897–1968. *Дивослово*. 2013. № 4. С. 58–62.
22. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. 319 с.

23. Ісаєва О. О. Застосовуючи новітні технології розвитку читацької діяльності учня. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2005. № 4. С. 35 – 36.
24. Ісаєва О. О. Інноваційні технології у викладанні зарубіжної літератури в колі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2005. № 9. С. 3–7.
25. Ісаєва О. О. Концептуальні основи аналізу художнього тексту в школі (Про герменевтичну спрямованість цього аналізу). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 6. С. 2–5.
26. Ісаєва О. О. Організація та розвиток читацької діяльності школярів під час вивчення зарубіжної літератури: посібник для вчителя. К. : Ленвіт, 2000. 184 с.
27. Ісаєва О. О. Роздуми навколо проблеми аналізу та інтерпретації художнього твору в школі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2007. № 2. С. 29–31.
28. Ісаєва О. О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури: дис. ... доктора пед. наук: 13. 00. 02 – «Теорія і методика навчання (українська література)» К. 2004. 446 с.
29. Клочек Г. Конгеніальність Шевченкіани Євгена Маланюка. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство)*. 2013. Вип. 124. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. С. 3–9.
30. Коваленко Л. Т. Українська література. Рівень стандарту : підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / Л. Т. Коваленко, Н. І. Бернадська. К. : Видавничий дім «Освіта», 2019. 256 с.
31. Краснощок В. Концепти «геніальність» та «месіанство» в шевченкіані Є. Маланюка. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 12. С. 127–131.
32. Крупач М. «Великий ворог» із «маленької задротяної краплиці» (пореволюційні «бої» Євгена Маланюка за нове національне мистецтво). *Слово і час*. 2018. № 2. С. 18–24.

33. Крупач М. Початок таборової діяльності Євгена Маланюка. *Українське літературознавство*. 2011. Вип. 73. С. 73–87.
34. Кухар О. Міф у художньому світі Є. Маланюка : дис. ... канд. філол. наук. 10.01.01. Кіровоград, 2002. 207 с.
35. Куценко Л. Євген Маланюк: дорогами втрат і сподівань. Кіровоград : Центр.-Укр. видавництво, 2002. 82 с.
36. Куценко Л. Публіцистика Є. Маланюка: пошук відповідей на «прокляті питання» і спроба естетичного самовизначення (1921-1923 рр.). URL: <https://md-eksperiment.org/post/20160629-publicistika-ye-malanyuka-poshuk-vidpovidej-na-proklyati-pitannya-i-sproba-estetichnogo-samoviznachennya-1921-1923-rr>. (дата звернення: 10.03.2023).
37. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. 2-ге вид., допов. К. : ВЦ «Просвіта», 2002. 368 с.
38. Лісовський А. До питання аналізу ліричного твору. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 12.
39. Лісовський А. Етюди з методики викладання літератури. К.: Ленвіт, 2013. 105 с.
40. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т. 1. / Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
41. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т. 2. / Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
42. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Громяк, Ю.І. Ковалів та ін. Київ: Академія, 1997. 435 с.
43. Літературознавчий словник-довідник/ За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
44. Лисенко-Єржиківська Н. Творчість Євгена Маланюка в контексті слов'янських літератур. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2007. Вип. 4. С. 548–563.
45. Лісовський А. Вивчення лірики в школі. Київ : Радянська школа, 1987. 191 с.

46. Маланюк Є. – поет європейського інтелектуалізму. URL : <https://ukrlit.net/article/134.html> (дата звернення: 15.02.2023).
47. Маланюк Є. Поезії. Упорядкув. і передмова Т. Салиги, примітки М. Старовойта. Мистецьке оформлення О. Тищука. Львів : УПІ ім. Івана Федорова; «Фенікс Лтд». 1992. 686 с.
48. Мафтин Н. Енергетика чину як домінанта стильової палітри Євгена Маланюка. *Слово і Час*. 2018. Вип. 2. С. 31–35.
49. Мацевко-Бекерська Л. В. Методика викладання світової літератури: Навчально-методичний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 320 с.
50. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. К. : Вища школа, 2007. 415 с.
51. Мовчан Р. В., Авраменко О. М., Пахаренко В. І. Українська література: Підручн. для 11 кл. загальноосвітн. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) / наук. ред. Р. В. Мовчан. К. : Грамота, 2011. 352 с.
52. Моклиця М. Вступ до літературознавства. Посібник для студентів філологічних факультетів. Луцьк, 2011. 468 с.
53. Момот Н. Еміграційна публіцистика Є. Маланюка: суспільна рефлексія та літературно-критичні коментарі на сторінках «Нотатника». *Молодий вчений*. № 9.1. 2018. С. 90–93.
54. Навчальні програми для 10-11 класів. Українська література. Рівень стандарту. Електронне джерело. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
55. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посібн. / [Волошина Н. Й., Бандура О. М., Гальорка О. А. та ін.]; за ред. Н. Й. Волошиної. К. : Ленвіт, 2002. 344 с.
56. Неділько В. Я. Методика викладання української літератури в середній школі. К. : Вища школа, 1978. 246 с.
57. Немченко І. «І кожна рима, як свячений ніж...» (Із спостережень над поезіями Є. Маланюка). *Визвольний шлях*. 2002. Вип. 4. С. 97–106.

58. Немченко І. Поетична Голгофа Євгена Маланюка. Серія «Українська муза»: Т. 7. Харків : Ранок, 2009. С. 3–48.
59. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2002. 384 с.
60. Пащенко О. Історіософська *Arg Poetica* Євгена Маланюка в контексті «Празької школи». *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство)*. 2013. Вип. 124. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. С. 106-111.
61. Пилипейко І. Вивчення ліричних творів у 8–10 класах. Київ, 1982. 141 с.
62. Плис Л. Вчити розуміти мову поезії. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2001. № 11. С. 23–26.
63. Подворчан А. З. Формування естетичних смаків учнів засобами художнього мовлення (на матеріалі твору Євгена Маланюка «Уривок з поеми»). *Мова*. 2020. № 33. С. 164–167.
64. Прохоренко О. Ф. Творчість Євгена Маланюка і «Празька школа» українських поетів : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 1999. 18 с.
65. Пультер С. Методика викладання української літератури / С. Пультер, А. Лісовський. Тернопіль: Підручники і посібники, 2014. 144 с.
66. Сивокінь Г. Коли «речі і істоти видно всебічно»... Маланюк Є. Книга спостережень. К. : Дніпро, 1997. С. 3–9.
67. Ситченко А. Вивчення ліричного твору: аспекти технології. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. № 4. С. 41–44.
68. Ситченко А. До проблеми шкільного аналізу ліричного твору. *Дивослово*. 2004. № 6. С. 15–39.
69. Ситько О. Літературний феномен Євгена Маланюка в контексті епохи та в концептуальному осмисленні теоретико-методологічних студій ХХ – ХХІ ст. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство)*. 2013. Вип. 124. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. С. 145–153.

70. Скорина Л. Аналіз художнього твору : навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей (філологія, літературна творчість, журналістика). Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 424 с.
71. Слоньовська О. В. Українська література (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
72. Смаїлова М. Чотири варіанти аналізу одного ліричного твору. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 6. С. 14–18.
73. Соколова Ю. О. Використання фонових знань на уроках української літератури під час вивчення творчості Євгена Маланюка. *Таврійський вісник освіти*. 2016. Вип. № 4. С. 257–263.
74. Степанишин Б. І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури) : Посібник для вчителя. К. : Освіта, 1993. 240 с.
75. Сторчак К. М. Основи методики літератури. К. : Рад. школа, 1965. 418 с.
76. Степанишин Б. І. Стратегія і тактика в літературній освіті учнів : Роздуми старого методиста-словесника, або Від «альфи» до «омеги» у викладанні рідного письменства в школі. К. : Веселка; Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. 191 с.
77. Ткаченко А. О. Літературна жанристика: спроба новітньої систематизації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020 № 44. С. 134-139. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v44/34.pdf> (дата звернення: 05.03.2023).
78. Ткачук М. Художній світ лірики Євгена Маланюка. *Філологічний дискурс*. 2015. Вип. 2. С. 74–83.
79. Токмань Г. Цілісність сприйняття ліричного твору: Текстуальний аналіз. Методика вивчення віршування. *Дивослово*. 2003. № 1. С. 46–50.
80. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенційно-діалогічна концепція. Київ: Міленіум, 2003. 302 с.
81. Топчій Е. О. Мотив ролі митця і мистецтва в суспільстві у поезії Є. Маланюка. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та*

гуманітарних наук:збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених і студентів 7-8 грудня 2022 р. Глухів. 2022. С. 310–312.

82. Топчій Е. О. Тема України в історіософській поезії Є. Маланюка. *Матеріали XIV Всеукраїнської студентсько-викладацької науково-практичної конференції «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм»*. 21 квітня 2023 р., м. Полтава. С. 123–128.

83. Турган О. Феномен мистецтва і творчості в системі естетичних поглядів Є. Маланюка. Електронне джерело. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=18985>. 78.

Україна. Антологія пам'яток державотворення. Х-XX ст. К. : Основи, 2009. С. 154.

84. Українська література : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська [та ін.]; за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. К. : Освіта, 2011. 416 с.

85. Українська література ХХ століття (*розгорнені конспекти лекцій*). Підготували мр. Таня Гаєв та Зоряна Гук. Белград, 2008. 184 с.

86. Уроки української літератури в 11 класі I семестр (стр. 42). URL: <https://pandia.ru/text/80/087/53468-42.php>

87. Фасоля А. М. Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, В. М. Тименко, Г. Л. Бійчук. К. : УОВЦ «Оріон», 2019. 240 с.

88. Ференц Н. С. Основи літературознавства: підручник. Київ : Знання, 2011. 431 с.

89. Черниш Н. Особистісно-орієнтоване вивчення лірики на уроках української літератури в 5–7 класах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. К. , 2013. 20 с.

90. Чеховська Л. Зрозуміти поезію (Урок лінгвістичного аналізу поетичного тексту). 10 клас. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, коледжах*. 2006. № 2. С. 23–28.

91. Чикур Л. Д. Історіософські мотиви лірики М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. № 21. URL : <http://psl.onu.edu.ua/article/view/129282>(дата звернення: 10.05.2023).
92. Чухно З. І. Як добитись, щоб учні сприйняли художній твір відповідно до авторського задуму. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2006. № 8. С. 26–30.
93. Циховська Е. Поезія Євгена Маланюка і Польща: компаративні аспекти : навч. посіб. ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф». Ніжин, 2006. 204 с.
94. Шапіро В. Видо-жанрове різноманіття в поетичній спадщині Євгена Маланюка 20-х років. *Наукові записки*. Випуск 124. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. С. 176–184.
95. Шаповалов Є. Особливості шкільного аналізу поетичного твору. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 12. С. 19–25.
96. Яровенко Т. С. Актуальність внеску кіровоградських науковців у створення вітчизняного (материкового) напрямку дослідження життєпису і творчої спадщини Євгена Маланюка. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 2 (2). С. 236–243.
97. Яровенко Т. Шевченкознавча есеїстика Євгена Маланюка в науковій концепції Григорія Клочка. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2016. Вип. 23-25. С. 104–114.

ДОДАТКИ

Урок №1

Тема: Євген Маланюк. Коротко про митця. Художнє осмислення героїчної і трагічної історії України, оптимістичний висновок про її майбутнє в поезії «Уривок з поеми». Її актуальність, символічність назви

Компетентності:

предметні: учень/учениця знає й розповідає коротко про життя і творчість Є.Маланюка; розкриває особливості художнього осмислення долі України в поезії «Уривок з поеми»; пояснює символічність її назви; указує на актуальність оптимістичного висновку про майбутнє України;

ключові: учень/учениця доводить важливість прояву ініціативи, готовності брати на себе відповідальність; розуміє зв'язок історичного минулого із сучасністю; толерантно відстоює власну позицію в дискусії;

емоційно-ціннісне ставлення: учень/учениця усвідомлюють те, що життєва позиція кожного впливає на розвиток усієї країни.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок.

Обладнання: портрет Є. Маланюка, узагальнювальна таблиця «Характерні риси поезії Є. Маланюка», запис відеоуроку.

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань

1.1. Бесіда на повторення

- Розказати про умови виникнення «празької школи».
- Назвати провідні мотиви творчості поетів-емігрантів.
- Розкрийте значення «празької школи» для української літератури.

1.2. Ілюстративний диктант

Завдання: вчитель демонструє фотографії пражан, а учні в зошит записують їхні прізвища.

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності.

Слово вчителя. Кому випала роль лідера серед когорти першорядних поетичних талантів, що сформувалися в умовах української еміграції міжвоєнного двадцятиліття?

Польща. 1922 рік. Містечко Каліш з передмістям Щотьорно. За колючими дротами таборів військовополонених майже десять тисяч інтернованих вояків армій Української Народної Республіки. Дерев'яні бараки, землянки, злигодні, голод, фронтіві рани, сухоти, смерть. Пекуче усвідомлення втрати Батьківщини і майже цілковита відсутність надії на майбутнє...А на зібранні академії таборового літературно-артистичного товариства «Веселка» із, здавалося б, недоречним до часу і місця рефератом «Зброя культури» виступив перед побратимами двадцятип'ятилітній поет, військовий старшина 6-ї дивізії генерала Безручка Євген Маланюк: «Щоб повстала або зникла держава, мусить, перш за все, існувати ідея цього повстання або зникнення. Ідеї виростають і мужніють на підґрунті національної культури – от чому праця на царині культури є сьогодні хоч і запізненим, проте загальноукраїнським ділом...Дійсними творцями життя є мислителі, апостоли ідеї. Справжніми Пророками історичних ідей є митці і, в першу чергу, поети...».

Сьогодні на уроці ми й поговоримо про такого поета, творця і пророка...Євгена Маланюка та його творчість. Отже, тема нашого уроку: «Євген Маланюк. Коротко про митця. Художнє осмислення героїчної і трагічної історії України, оптимістичний висновок про її майбутнє в поезії «Уривок з поеми». Її актуальність, символічність назви». Протягом заняття ми дізнаємося інформацію про життя і творчість Є. Маланюка, розкриємо особливості художнього осмислення долі України в поезії «Уривок з поеми, пояснимо символічність її назви, розкриємо актуальність оптимістичного висновку про майбутнє України.

III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації

3.1. Вступне слово вчителя про Є. Маланюка.

Однією з найвизначніших особистостей України ХХ століття був **Євген Маланюк (1897-1968)**. Вітри історії занесли козацького правнука далеко від рідних країв, проте не вивітрили з його серця палкого почуття до рідної землі і пам'яті якого він роду.

Україна з дитинства Євгена Маланюка починалася з маленького провінційного містечка Новоархангельська на Кіровоградщині, якому судилося протягом віків бути прикордонням княжої Русі і половецького степу, Гетьманщини і Дикого поля, Запорозжя і Речі Посполитої.

3.2.Робота з портретом.

- Зверніть увагу на портрет письменника. Опишіть його зовнішність.
- Поміркуйте, чи наклали відбиток події, пережиті ним, на його зовнішність і внутрішній стан.

3.3. Розповідь першого учня-біографа про життя Є. Маланюка.

Дід Євгена Маланюка – Василь, за його ж таки розповідями, замолоду водив до Криму чумацькі валки і залишився у пам'яті Євгена «останнім чумаком архангородським». Він був чудовим оповідачем козацьких переказів і бувальщин.

Батько поета, Филимон Васильович, був доволі колоритною особою. Він завдяки природному розумові та самоосвіті став освіченим інтелігентом. Своїми зусиллями він зібрав достатньо велику бібліотеку, завдяки якій малий Євген досить рано ознайомився з багатьма історичними працями, з Шевченковим «Кобзарем», творами І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського та інших українських письменників. Матері, як відмічав сам поет, він завдячував двом речам – «серцю і мистецтву».

Євген вигідно вирізнявся серед однокласників своєю освіченістю. Незважаючи на матеріальну скруту, батьки віддають Євгена до повітового Єлисаветградського земського реального училища.

Місто Єлисаветград у ту пору було помітним культурним центром півдня Російської імперії та мало могутні театральні традиції. Тут сформувалася ціла плеяда видатних людей, які ввійшли в історію світової

літератури, мистецтва, культури, науки. Згадаймо імена В. Винниченка, Я. Івашкевича, О. Осмьоркіна, О. Фойницького, А. Тарковського, Тобілевичів, І. Тамма.

Любов до літератури, поезії зокрема, що прищеплювалась Євгену ще матір'ю, з новою силою запалала в училищі. Євген багато читає, із задоволенням декламує, дописує до різних часописів, зокрема – повітової елисаветградської газети «Голос Юга». Реальна школа заклала міцний фундамент у становленні Маланюка-поета. Сам Є. Маланюк згадував, що віршувати він почав ще гімназистом у 13 років.

3.4. Розповідь другого учня-біографа про життя Є. Маланюка.

В 1914 році Маланюк закінчив Єлисаветградське реальне училище і подався до Петрограда, де навчався в Політехнічному інституті. Воєнна завірюха покликала його до київської військової школи, звідки він потрапив на фронт, брав активну участь у визвольних битвах 1917-1920 рр. Найбільше ж для гартування стійкого характеру та твердих національних переконань Є. Маланюка дала його служба в Українській Армії, безпосередня участь у боротьбі за незалежну Україну під проводом Симона Петлюри. Однак, після падіння УНР разом з іншими емігрував.

Поетові випала нелегка доля емігранта. Він змушений був залишити Вітчизну і більше ніколи не повертатися додому. Та рідну Україну він постійно мав у своєму серці і вів з нею нескінченний поетичний діалог. Маланюк був високоосвіченою людиною, вільно володів кількома мовами, бездоганно знав світову історію, європейську культуру і літературу. Всі, хто зустрічався з Маланюком, згадували про нього як про чарівного співрозмовника, ерудита і незвичайну людину.

«Велетень не лиш духом, а й тілом... Ерудит, енциклопедист. Я зрозумів його покликання в поезії: тисячолітня, багатотисячолітня Україна», – писав Л. Полтава.

З відпущених долею 71 року, майже 50 років Є. Маланюк прожив на чужині, там і помер. Жив за кордоном, але був із нами. Далекий, проте свій.

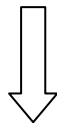
За життя Є. Маланюка було видано 10 поетичних збірок. Остання 11-а вийшла в 1972 році завдяки дружині і сину Богдану. Хронологічно збірки поезій Євгена Маланюка виходили вже з 20-х років ХХ століття. Місця їх видань були по всій Європі й Америці.

Коментар учителя. Хоч би яку Маланюкову поезію ми взяли, у кожному її рядку незримо присутня Україна, рідний степовий край, звучить віра у відродження нації і держави.

Творчість Є. Маланюка поділяють на два періоди: перший – 1925 – 1943; другий – 1943 – 1968. У перший період написані збірки «Стилет і стилос» (1925), «Гербарій» (1926), «Земля й залізо» (1930), «Земна мадонна» (1934), «Перстень Полікрата» (1939), «Вибрані поезії» (1943).

3.5. Робота над створенням узагальнювальної таблиці «Характерні риси поезії Є. Маланюка»

Характерні риси поезії Є.Маланюка

- духовний аристократизм, вольове напруження, інтелектуальна самозаглибленість ліричного героя, психологізм;
- виваженість слова, лаконізм вислову, поєднані з потужною емоційністю;
- оригінальність і водночас ясність, прозорість метафорики, символіки, афористичність вислову, відсутність туманних розпливчастих натяків, недомовок;
- переосмислення образів української й світової (насамперед античної) історії, культури, відтак – гармонійне поєднання національних і загальнолюдських цінностей;
- чітка організованість, дисципліна поетичної мови, зосередження на приголосних звуках, неповна, дисонанс на, вільна, модернізована рима, повтори звукосполучень – усе це міцно зцементовує слова в рядки й строфи, робить їх бриластими, суворими, «залізними»

3.6. Слово вчителя.

Митець постійно шукав відповіді на питання: чому Україна зазнала поразки? І пов'язував історію України із сконцентрованою символікою в пласті історії. Для поета Україна – Еллада Степова, Київ – Степова Александрія; Є. Маланюку болить втрата державності, утрата тієї еллінської краси й сили, які були притаманні Україні княжої доби. Поет був упевнений, що Україна зуміє вибороти собі незалежність, бо має це місце в історії.

3.7.Виразне читання вчителем поезії «Уривок з поеми»

3.8. Бесіда на первинне сприйняття ліричного твору

- Яке враження справив на вас вірш?
- Які емоції він передає?

3.9. Словникова робота

Чумак – історична українська назва торговця сіллю (XVI-XIX століття; особа, що займалася торговельно-візницьким промислом).

Січовик – козак Запорізької Січі.

Поплічник – товариш, співучасник в якій-небудь почесній справі, сподвижник.

Отаман – провідник, керівник, начальник, командир, вождь. В українській історії це був носій владних повноважень – у різний час різних категорій (найчастіше у війську).

Курінний – виборна особа, що керувала куренем.

Криця – шматок неочищеного від домішок заліза породистої будови, який утворюється під час виплавляння сталі з руди або чавуну.

Прерія – північноамериканська форма лісостепу, вегетаційна зона на Середньому Заході США і Канади.

3.10. Перегляд відеоуроку за покликанням

<https://www.google.com/search?q=>

3.11. Евристична бесіда

- Які автобіографічні елементи ви помітили в перших рядках поезії?
- Зверніть увагу на епіграф до твору. Поясніть його (*Епіграфом до твору автор узяв рядок із вірша бельгійського поета Еміля Верхарна «Я син цієї раси...». Про свою причетність до тієї «породи» козаків, які могли однією рукою тримати рало, а другою – шаблю стверджує Є. Маланюк устами свого ліричного героя*)
- Яким постає образ ліричного героя із перших рядків поезії? (*Це справжній українець, який знає історію свого народу, якому болить сучасне, тому і в своїх переконаннях він «закохавсь в гучних віках» і «...волю полюбив державну»*)

- Чи прослідковується в творі життєва позиція автора? Яка саме?
- Які історичні часи описані?
- Про які історичні події згадує Є. Маланюк? *(Він намагається осмислити героїчні та трагічні сторінки історії народу. Мотив боротьби за державність України присутній майже в кожній строфі)*
- Які гетьмани згадані в «Уривку з поеми»? Чому саме вони?
- Прокоментуйте бачення причин поразки державності України через художнє слово автора поезії *(Є. Маланюк удається до екскурсу в минуле і згадує різні історичні часи, які позначилися важливими випробуваннями для українського народу)*
- Ким захоплюється автор вірша? *(Є. Маланюк симпатизує тим, кому не байдужа доля України)*
- З якою метою автор згадує рядки «Заповіту» Т.Шевченка? *(Кобзар – геній, пророк українського народу, носій ідеалів добра і справедливості)*
- Яким є ставлення ліричного героя до Батьківщини? *(Попри все ліричний герой любить рідну землю, бо «там тече козацький Буг...», «...там весен вербний пух, і дух землі з дитинства нюхав»)*
- Чи можна останню строфі назвати саркастичною? Зачитайте її. Проти кого направлений цей сарказм?

3.12. Робота над визначенням ідейно-тематичного змісту поезії.

- Визначте тему твору? *(зображення героїчної і трагічної історії українського народу)*
- Окресліть ідейне навантаження поезії *(возвеличення державності України, її славного історичного минулого)*

3.12. Робота в групах.

Завдання: клас ділиться на групу, кожна отримує своє завдання: 1 група – знайти у творі епітети; 2 група – метафори; 3 група – порівняння і метонімія; 4 група – алюзії та звертання.

Орієнтовні відповіді:

Епітети: кремезного чумака, блідий праправнук, в гучних віках, державну волю, дні буденні, запорозька кров, міцних поплічників, отаманів курінних, п'яний сміх, скривавлене обличчя, залізна голова, катівської сокири, дикий вихор, упевнена рука, в батуринському огні, свячений ніж, майбутні діти, жадний примус, жадне зло, херсонські прерії, херсонський вітер, козацький Буг, вербний пух, послів московських.

Метафори: я закохавсь в гучних віках; я волю полюбив державну; рокоче запорозька кров; (отамани) уміли кинуть п'яний сміх в скривавлене обличчя – муці; (залізна голова) жбурляла в чернь слова; я там весен вербний пух і дух землі з дитинства нюхав; і з серця кров'ю крикнув Гонта.

Порівняння: (голова) жбурляла в чернь такі слова, що їй мороз ішов за шкіру; вони лишилися, як криця!; херсонські прерії – мов Січ, а кобзарем – херсонський вітер;

Звертання: Даремно, вороже, радій; народ мій – в гураган подій жбурне тобою ще, невірний!

Алюзія: І рідним був одразу клич: – Вставайте! Кайдани порвіте! (Т. Шевченко “Заповіт”).

Метонімія “...як не калічила Москва...”

В “Уривку з поеми” згадано таких історичних осіб: Івана Гонту, Бодана Хмельницького, Максима Залізняка, Івана Мазепу.

3.13. Дослідницько-пошукова робота

- Пригадайте, назви яких річок згадуються в «Уривку з поеми» Є. Маланюка? Користуючись мережею Інтернет та іншими довідковими джерелами, проведіть дослідження про значення цих річок в історії українського народу. Презентуйте результати дослідження. Зробіть висновок: яку роль виконують ці назви у вірші?

- Назвіть історичних осіб, яких згадано в «Уривку з поеми». Що вам відомо про них з уроків історії України? Пригадайте інші відомі вам твори української літератури, у яких згадуються ці особи. Що, на вашу думку, вони символізують у творі Є. Маланюка «Уривок з поеми»?

3.1.4 Гра «Розмірковуючи, приходжу до висновку»

- Прочитайте висловлювання І. Загребельного, поясніть, як ви його розумієте. Сучасний український дослідник Ігор Загребельний зазначає: *«Цілісної традиціоналістичної системи Маланюк не побудував. Не побудував він, зрештою, навіть загальної концепції занепаду Заходу. Проте, записані у численних статтях, поезіях, есе та, що особливо цінно, нотатках, його міркування про минуле та сучасність безперечно можуть вважатися такими, що належать до традиції української консервативної думки. Не творячи системи, міркування Маланюка усе ж дають відповідь, приміром, на питання про ідейний зміст занепаду»*

3.15. З'ясування проблемного запитання

- У чому актуальність твору? Прокоментуйте символічність назви (*Поезія Є. Маланюка на часі, адже Україна знову переживає посягання на Державність, суверенітет. В країні йде війна, і, цитуючи Маланюка, кожен українець (як і ліричний герой вірша) усвідомлює, що «не паралітик і не лірник мій народ» і «в ураган подій» здатний захистити свою землю від «послів московських». Символічність назви учні трактують по-своєму, та все ж «Уривок з поеми» - це уривок з історії України життя її народу. І нехай цей уривок «героїчний і трагічний водночас, він тісно переплітається із сьогоденням. І знайдуться поети, які для майбутніх поколінь напишуть наступний «Уривок з поеми», у якому згадуватимуться імена воїнів АТО, Небесної Сотні і всіх тих, хто причетний сьогодні до долі України)*

IV. Підсумок уроку.

4.1. Метод «Прес»

Завдання: дайте відповідь на запитання «Чи актуальний твір Є. Маланюка досі?» за поданою схемою: 1. **Я вважаю, що...**(висловлення думки). 2. **...тому що...** (доведіть чому ви так вважаєте). 3. **...наприклад...** (підтвердіть вашу думку аргументованими прикладами). 4. **Отже...** (узагальніть власну позицію).

Очікуваний результат. **Я вважаю**, що твір Є. Маланюка «Уривок з поеми» актуальний нині, **тому що** в ньому порушується низка важливих проблем, **наприклад**: проблема історичної пам'яті народу; проблема загарбницької політики ворога; проблема формування національної свідомості; проблема віри в перемогу. **Отже**, враховуючи сучасні події в Україні, впевнено можемо сказати, що поезія зберегла свою актуальність.

4.2. Підсумкове слово вчителя.

Ідея утвердження державності України – центральна ідея поетичного Універсуму Євгена Маланюка. Поет звертається до витоків української державницької традиції – князівсько-дружинницької доби, періоду гетьманування Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, в ній прагне відшукати підстави для творення сучасної держави. Однак образ України – внутрішньо роздвоєний, дуалістичний, він постає перед читачем у двох своїх іпостасях: Степова Еллада та Чорна Еллада. І саме ця антиномія є для Євгена Маланюка джерелом внутрішньої суті українського суспільства, втрати вольового, динамічного, державницького начала.

У творенні свого образу України Євген Маланюк виходить із конкретних історичних та географічних реалій, бо саме Україна – це місце трагічної зустрічі Заходу та Сходу.

Водночас Євген Маланюк – це і ніжний лірик, тонкий метафорист, що у своїй поезії поєднує сувору аскетичність вислову, здатність до сильних почувань з витонченою ритмомелодикою, проникненням в глибини людської психології. Він створив прекрасні зразки любовної лірики, в якій освічується в коханні, оспівує жінку або жалкує за втраченими почуттями.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати статтю в підручнику про життя і творчість Є. Маланюка (с. 153–154).
2. Читати та аналізувати поезію «Уривок із поеми» (с.154–155).

Урок №2

Тема: «Напис на книзі віршів» Є. Маланюка – ліричний роздум про призначення поезії, важливості місії поета закарбовувати свій час для нащадків

Компетентності:

предметні: учень/учениця характеризує із посиланням на текст поезії «Напис на книзі віршів» погляди митця на призначення поезії, важливість місії поета закарбовувати свій час для нащадків;

ключові: учень/учениця доводить важливість прояву ініціативи, готовності брати на себе відповідальність; розуміє зв'язок історичного минулого із сучасністю; толерантно відстоює власну позицію в дискусії;

емоційно-ціннісне ставлення: учень/учениця усвідомлюють те, що життєва позиція кожного впливає на розвиток усієї країни.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок.

Обладнання: інформаційне гроно.

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань.

1.1. Інтерактивна вправа «Мозковий штурм»

1. Коли і де народився Є. Маланюк? *(2 лютого 1897 року в селищі Новоархангельську на Херсонщині)*
2. За що був звільнений від оплати за навчання? *(вчився на «відмінно»)*
3. Де навчався і через що не закінчив навчання? *(Петербурзький політехнічний інститут не закінчив, бо почалася I світова війна)*
4. Через що емігрує до Польщі? *(через переслідування в Україні новою владою)*
5. Яку освіту здобув у Чехословаччині? *(фах інженера)*

6. Лідером якої організації стає? (*«Празької поетичної школи»*)
7. Де друкував свої перші твори? (*в еміграційних журналах «ЛНВ», «Ми», «Дажбог», «Дзвони»*)
8. Які збірки належать до I періоду його творчості? (*«Стилет і стилос», «Гербарій», «Земля й залізо», «Земна Мадонна», «Перстень Полікрата»*)
9. Чому переїжджає до США? (*там працює за фахом і має більше можливостей для друк своїх творів*)
10. Які збірки належать до II періоду його творчості? (*«Влада», «Поезії в одному томі», «Остання весна», «Серпень»*)
11. З яких мов він перекладає на українську? (*французької, польської, чеської*)
12. Чому його книжки після смерті понад 70 років лежали в спецфондах? (*були заборонені через його патріотичні переконання*)

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності.

Слово вчителя. Сьогодні ми проаналізуємо поезію, яка акумулює в собі енергію всіх програних битв і тих, з яких українці вийшли переможцями. Поезію, яка резонує з риторичним запитанням Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця», поезію, яка знову й знову повертає нас до запитання, як я можу захистити свою країну? Чи тільки із зброєю в руках? Чи, можливо, у мене є кращий засіб, який не менш точно влучає в ціль, – гостре українське слово, мовлене українцем та українкою, що розділяють спільні цінності свободи, честі, родини, незалежності. Ці питання турбували поета Євгена Маланюка протягом усього життя. Він так і писав про вибір: «Стилет чи стилос? – не збагнув. Двоєко вагаються трагічні терези».

Отже, стилет чи стилос? Зброя чи перо? Що має переважати в змісті поетичних творів? Життєвий і творчий шлях Євгена Маланюка є підтвердженням важливості постаті поета в долі України. Саме голос поета-пророка повинен сприяти становленню нації, формуванню її ідентичності та державності. Осмислення історії, віднайдення важливих культурних

цінностей української нації – це невід’ємна складова творчості Євгена Маланюка. Чи не найповніше питання призначення поезії розкривається в «Написі на книзі віршів», написаному в 1925 році.

Сьогодні на уроці ми з вами й проаналізуємо згадану поезію, розкриємо, спираючись на текст поезії, погляди митця на призначення поезії, важливість місії поета закарбувати свій час для нащадків.

Робота в зошитах. Отже, тема нашого уроку: «Напис на книзі віршів» Є. Маланюка – ліричний роздум про призначення поезії, важливості місії поета закарбовувати свій час для нащадків.

III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації.

3.1. Коментар учителя

Ліричними роздумами про призначення поезії, важливості місії поета в суспільстві призначений твір, який є прологом до збірки «Земля і залізо», - «Напис на книзі віршів...».

3.2. Виразне читання вчителем поезії «Напис на книзі віршів...»

3.3. Бесіда на первинне сприйняття поезії

- Чи сподобався вам вірш? Який настроєм він пройнятий?
- На які думки навіює?

3.4. Словникова робота

Морок – відсутність світла, темрява;

Morituri – вмерти;

Когорта – згуртована спільними ідеями, цілями, прагненнями група людей;

Сурмити – подавати сигнал сурмою;

3.5. Евристична бесіда

- Як ви гадаєте, чи суголосні образ ліричного героя і позиція автора? *(Так, у вірші сконцентроване Маланюкове бачення себе в літературі: «Напружений, незламно-гордий, залізних імператор строф. Веду ці вірші, як когорти, в обличчя творчих катастроф»).*

- Яким постає образ ліричного героя (поета)? Подумайте, в чому призначення поета і поезії? *(Поет утверджує в образі ліричного героя монолітну єдність*

гострого розуму й залізної волі, високої гідності й вояцького азарту.

Адже імперативний характер епохи вимагав такого ж категоричного звучання від слова, що проклало тривкі містки між героїчним минулим, напруженою сучасністю та бажаним прийдешнім).

- Які завдання стоять перед ліричним героєм (поетом)? *(Співець модерної доби мусить тонко відчувати пульс часу, бачити перспективу, щоб переконливо й упевнено вести за собою інших)*

- Про що свідчить згадка Батуринової трагедії у 2 строфі? *(Є. Маланюк демонструє читачам, що відображення історичних подій у творчості – важливе завдання кожного поета. Потрібно пам'ятати та цінувати минуле, щоб уміти боротися за світле майбутнє).*

- Якою ідеєю пройнятий вірш? *(Ідеєю віри в те, що його поезія («імперія поетових витворів») відкрита для нащадків, як і та висока мета, якій Є. Маланюк віддав свій хист. Повтором дієслова доконаного виду «збагнеш» автор підтверджує свій оптимізм щодо сприйняття його ідей співвітчизниками. Про невіддільність поета від суспільства, історії народу, його сьогодення і майбутнього свідчить переплетення («співіснування») слів-понять, які вказують на історичне минуле («минуле», «Батурино»), та літературознавчих термінів («строфи», «стопи», «ямб», «дифірамб»)).*

- Як ліричний герой трактує світогляд поета в останній строфі? *(Ліричний герой вкотре звертається до нащадків («збагнеш»), аби дати зрозуміти, що мистецтво слова – це не розвага, а виснажлива й відповідальна справа).*

- П'ята та шоста строфи – це власне звернення до нащадків, яке передав Є. Маланюк. Зникне темрява, і тоді, на сподівання автора, майбутнє покоління зрозуміє як «розгорнеться простір без меж». Що ще мають зрозуміти нащадки Є. Маланюка? *(«Чому стилетом був мій стилос і стилосом бував стилет». Поет хотів, щоб його нащадки зрозуміли тісний зв'язок між холодною зброєю та зброєю мистецтва, адже життєвий шлях Є. Маланюка показав як можна боротися за краще майбутнє і мечем, і словом).*

3.6. Робота в групах.

Завдання: визначити художні засоби, що надають довершеності поезії.

Орієнтовна відповідь учнів:

Епітети – «важкі та мускулясті стопи», «громовий дифірамб», «збурений Батурин», «творчих катастроф», «у похмурих загравах», «булаву гранчасту», «тисячолітній порох».

Інверсія – «залізних імператор строф», «потужний одбивають ямб».

Порівняння – «вірші, як когорти».

Алітерація – «р» (перша строфа).

Звертання – «і ти, нащадше мій, збагнеш».

Метафори – «похмурі заграви металом сурмлять», «шматками розпадеться морок», «яких цей зір нагледів мет».

Антитеза – «це дійсності, а не утопій звучить громовий дифірамб», «це ще не лет, але вже наступ».

3.7. Робота над ідейно-тематичним змістом поезії

- Визначте тему вірша (Звернення поета до свого читача й показ усіх складнощів написання поезії).
- Окресліть ідейне спрямування поезії (Важка доля поета як виразника усіх відчуттів внутрішнього світу та дзеркала усіх подій зовнішнього світу).

3.8. Складання інформаційного грона «Як нащадок Є. Маланюка, я зрозумів...»

IV. Підсумок уроку.

4.1. Підсумкове слово вчителя.

Отже, сьогодні на уроці ми вкотре переконались, що постать Є. Маланюка надзвичайно важлива в українській літературі, це людина, яка зуміла своєю творчістю надихнути читачів на роздуми над державністю України, переконати наскільки важливо пам'ятати та пишатися історією свого народу. Поет вірить в оптимістичне майбутнє для своєї Батьківщини та передає цю віру своїм нащадкам, які, переконаний автор, зможуть бути справжніми патріотами. Актуальність твору безсумнівна, адже в такі складні для нашої держави часи, ми повинні берегти її та вірити в перемогу. Також

ви змогли досягнути важливості поета для формування нації, побачити, що навіть незважаючи на складну долю, митець прагне творити та нести свої ідеї у світ.

V. Оголошення і коментар домашнього завдання.

1. Знайти та записати художні засоби поезії «Напис на книзі віршів».
2. На ЗНО для власного висловлення була така тема «Як можна бути патріотом, живучи поза межами своєї країни?». Поміркуйте та усно викладіть власні думки на цю тему, опираючись на життєпис Є. Маланюка та його вірш «Уривок з поеми».